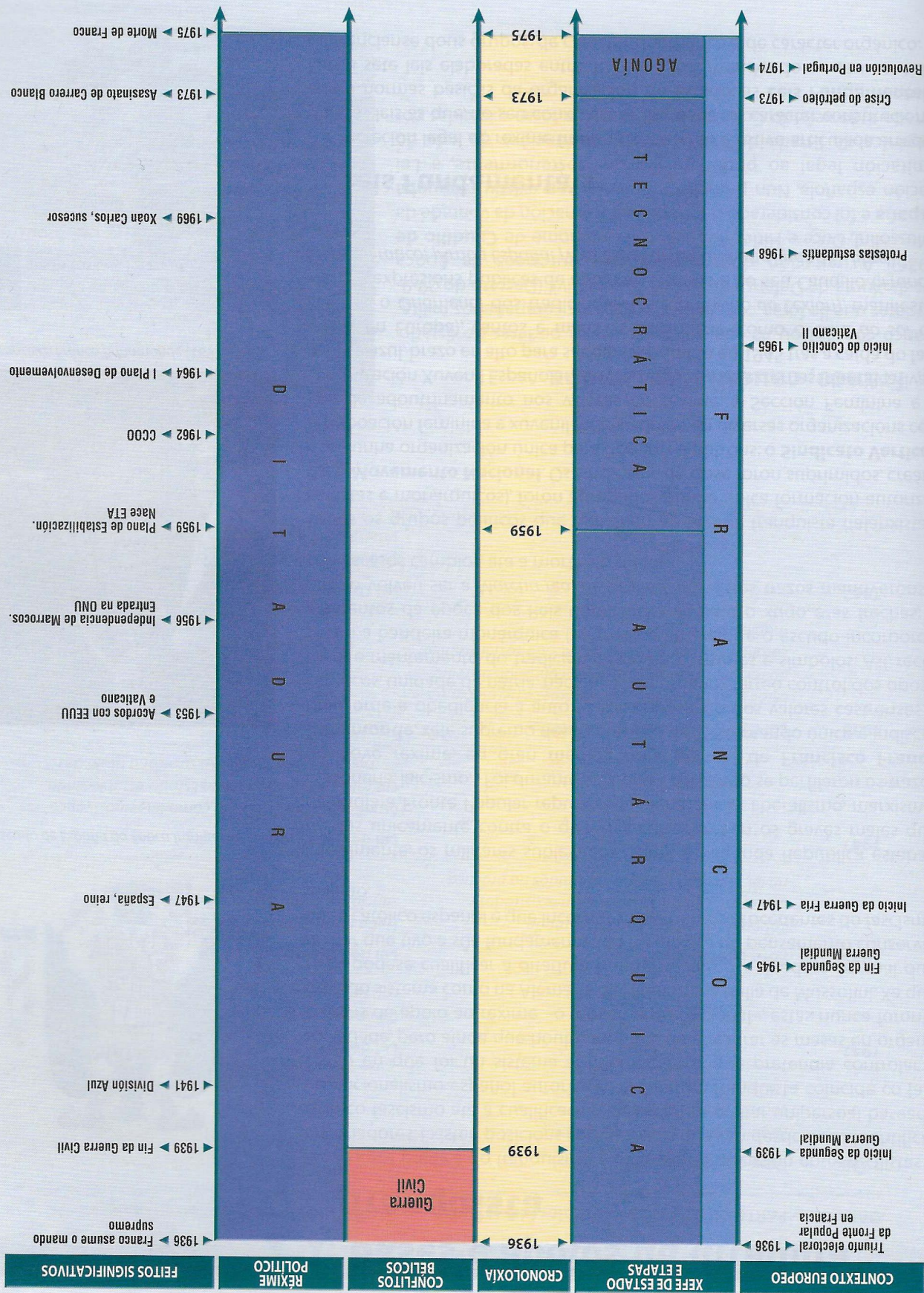

España no franquismo

1. Bases e apoios da ditadura franquista | 2. Unha longa posguerra | 3. Desenvolvemento económico e inmovilismo político | 4. A agonía do franquismo | 5. A cultura española durante o franquismo

- ▶ Desde a fin da Guerra Civil en 1939, e ata a morte de Francisco Franco en 1975, España viviu baixo un réxime ditatorial -o franquismo-, dirixido por un dos militares sublevados o Dezaioito de Xullo de 1936 e triunfador na Guerra Civil.
- ▶ O franquismo foise configurando como un sistema no que se mesturaban elementos fascistas e do catolicismo conservador: concentración de poderes en Franco, Estado confesional, unha única opción política (Movemento Nacional) e sindical (Sindicato Vertical), control e uniformización cultural... A fundamentación teórica procedía, basicamente, da Falanxe.
- ▶ Os trazos ideolóxicos básicos do franquismo mantivéronse durante a vixencia do réxime practicamente inalterados, a pesar dos importantes cambios socioeconómicos experimentados pola sociedade española.
- ▶ Ata finais dos anos cincuenta, España viviu unha longa posguerra caracterizada pola escaseza e a penuria económica.
- ▶ A década dos sesenta supuxo un cambio económico radical que foi cualificado como milagre polo importante desenvolvemento alcanzado.
- ▶ O asasinato do presidente do Goberno, Luis Carrero Blanco, en 1973 marcou o inicio da fin do franquismo que, a pesar do incremento da oposición, non rematou máis que coa morte do ditador en 1975.

1. Bases e apoios da ditadura franquista

Escudo de España da época franquista.

Francisco Franco Bahamonde (1892-1975).

1 Que tiña en común o réxime franquista cos fascismos?

A natureza política do franquismo é obxecto de discusión entre analistas e historiadores. Existen posicións contrapostas que van desde a súa identificación co fascismo ata a cualificación de ditadura militar unipersoal baseada no nacionalismo español autoritario. A ditadura franquista coincide co fascismo en que foi un sistema antidemocrático que pretendía controlar a sociedade, pero aínda que houbo intentos de encadrar as masas en organizacións de apoio ao réxime –o Movemento Nacional–, estas nunca foron a base do sistema como na Alemaña de Hitler ou na Italia de Mussolini. Xa que logo, pódese cualificar a ditadura franquista como a ditadura persoal dun militar que tivo a súa fundamentación ideolóxica no pensamento conservador e católico español e que incorporou elementos procedentes do fascismo italiano.

Inicialmente, os militares sublevados fronte á Segunda República estaban unidos unicamente contra o que eles consideraban os graves males que defendía a Fronte Popular republicana: democracia, liberalismo, marxismo, masonería, laicismo... Foi durante a Guerra Civil cando se perfilaron os trazos do novo réxime, en gran medida obra persoal de **Francisco Franco Bahamonde**, xefe supremo desde outubro de 1936: mando único e indiscutible, orde e obediencia á autoridade, imposición dos valores castrens e católicos, unidade de patria, nacionalismo español, férreo control dos opositores e mantemento do tradicionalismo en costumes e símbolos. Así, recuperou a bandeira monárquica (vermella e amarela), e o escudo incorporou elementos da época dos Reis Católicos: a aguia e o xugo e as frechas; o himno volveu ser a *Marcha real de Granadeiros*. Estes trazos mantivéronse, con escasos cambios, ata a morte do ditador.

Todos os grupos políticos que apoiaban ao réxime franquista (falanzistas, carlistas e monárquicos), foron agrupados nunha única formación autorizada: o **Movemento Nacional**. Os sindicatos de clase foron suprimidos, creándose unha organización única para obreiros e patróns: o **Sindicato Vertical**. A poboación feminina e xuvenil foi encadrada en diversas organizacións con fins de adoutramento nos valores do réxime: a Sección Feminina e a Organización Xuvenil Española. Adoptáronse formas externas identificativas: camisa azul, brazo en alto para saudar (suprimido en 1945 tras a caída do fascismo en Europa), cantos e marchas patrióticos (como o *Cara ao sol* da Falanxe, o *Oriamendi* dos tradicionalistas e o *Himno da Lexión*), manifestacións e expresións públicas de apoio ao sistema e ao seu Caudillo (¡Franco, Franco, Franco! ¡Arriba España! ¡Viva España! ¡España una, grande y libre!)

1. Leis Fundamentais

A concreción legal do réxime franquista foi lenta e estivo articulada arredor dunhas leis ás que, no seu conxunto, se lles daba un carácter constitucional como normas básicas da organización do Estado: as **Leis Fundamentais**. Foron sete leis elaboradas entre 1938 e 1967. Atendendo ao seu contido, diferéncianse dous grupos: de carácter dogmático e de carácter orgánico.

1. As Leis Fundamentais

DATA	PARTE DOGMÁTICA (principios ideolóxicos)	PARTE ORGÁNICA (principios organizativos)
1938	Foro do Traballo. <i>Regulamentaba o mundo laboral; complementada en 1940 coa Lei de Unidade Sindical</i>	
1942		Lei de Cortes <i>Creaba as novas Cortes orgánicas con función deliberante e consultiva</i>
1945	Foro dos Españóis <i>Táboa de dereitos e deberes, a modo de Carta Outorgada; quedaban rexistrados na lei, pero non estaban garantidos na práctica</i>	Lei de Referendo <i>Daba participación á opinión pública para sancionar as leis que decidía o xefe do Estado</i>
1947		Lei de Sucesión <i>España quedaba definida como un reino; Franco era ratificado como xefe do Estado, establecendo os mecanismos para elixir o sucesor a título de rei</i>
1958	Lei de Principios do Movemento <i>Establecía os principios inmutables e permanentes do réxime: unidade de España, condición de reino católico, e unidades naturais da vida social: familia, municipio e sindicato</i>	
1967		Lei Orgánica do Estado <i>Compendio definitivo da democracia orgánica, síntese e actualización das anteriores</i>

2. Franco, caudillo de España

Franco concentrou na súa persoa todos os poderes do Estado, poderes que lle foran concedidos polos seus compañeiros militares da Xunta de Defensa durante a Guerra Civil (Decreto do 29-9-1936). A imitación doutros ditadores europeos da época (Mussolini, *Duce* e Hitler, *Führer*), recibiu o nome de **Caudillo de España** e foi considerado o símbolo e encarnación da vontade da nación española. Nun primeiro momento non existiu ningunha limitación legal ao poder de Franco; posteriormente, a Lei Orgánica do Estado de 1967 precisou as funcións do xefe do Estado e do xefe do Goberno, que ata entón foran exercidas por Franco.

Saúdo fascista a un cartel de Franco.

2. Funcións do xefe do Estado

Art.6. O Xefe do Estado é o representante supremo da nación; personifica a soberanía nacional; exerce o poder supremo político e administrativo; ostenta a Xefatura Nacional do Movemento e coida da máis exacta observancia dos Principios do mesmo e demais Leis Fundamentais do Reino, así como da continuidade do Estado e do Movemento Nacional; garante e asegura o regular funcionamento dos Altos Órganos do Estado e a debida coordinación entre os mesmos; sanciona e promulga as leis e ordena a súa execución; exerce o mando supremo dos Exércitos de Terra, Mar e Aire; vela pola conservación da orde pública no interior e da seguridade do Estado no exterior; a xustiza adminístrase no seu nome; exerce a prerrogativa de graza; confire, de acordo coas leis, empregos, cargos públicos e honores; acredita e recibe aos representantes diplomáticos e realiza cantos actos lle corresponden segundo as Leis Fundamentais do Reino.

Lei Orgánica do Estado. 10-1-1967 [aprobada en referendo o 14-12-1966] [castelán]

2 Que poderes concedía a Franco a Lei Orgánica de 1967?

Se ben as **limitacións** legais ao poder de Franco eran poucas, existían certos límites derivados da propia formación do ditador: católico, polo que se sometía á doutrina da Igrexa; anticomunista, aliándose co país que en cada momento liderase o anticomunismo no mundo (Alemaña, EE UU) e monárquico, polo que definiu a España como un reino e estableceu que a xefatura do Estado sería ocupada, á súa morte, por un rei que el designase.

3. Limitacións do poder de Franco

O poder omnímodo de Franco, como toda realidade humana, tiña naturalmente uns límites que non podía traspasar. (...) Eses límites, ao meu xuízo, eran tres, e nada máis que tres.

O primeiro era o catolicismo, que convertera a Guerra Civil en cruzada, con todas as consecuencias (...). Franco cedía no que a Igrexa consideraba indispensable e, a cambio do que non lle deixaba facer, inundábaa de privilexios e vantaxes de todo tipo. (...)

A segunda gran limitación proviña do mundo exterior. Era a que impoñía a gran potencia que en cada momento capitanease o anticomunismo no mundo. Ao principio foron os fascistas, con Hitler e Mussolini á cabeza. (...)

A terceira limitación ao poder de Franco é a que eu chamo o "testamento de Afonso XIII". O caudillo non se imaxinaba nun libro de historia aliñado cos presidentes Alcalá Zamora e Azaña e o que viñese despois, nin reducido á serie dos caudillos militares: Espartero, Narváez, O'Donnell, Prim, Serrano e Primo de Rivera. El pensaba de si mesmo á "maneira grande". Afonso XII, Afonso XIII, unha paréntese (o republicano), Franco e logo o Xoán que tocasse. Esa si era, para Franco, unha llistaxe de nomes razoable. Nunca tomou en serio ningunha outra fórmula sucesoria (...) especialmente desde que decidiu, en 1945, se non foi xa en 1943, impedir que o conde de Barcelona fose rei de España.

Antonio FONTÁN. Os corenta anos de Franco no poder. 1984 [castelán]

Desfile conmemorativo da vitoria na Guerra Civil.

Franco foi unha **personalidade complexa** valorada de modo moi diferente: desde os fanáticos partidarios que o consideraban como o salvador da patria en perigo (elixido por Deus para levar a cabo esta excelsa misión), ás apreciacións dos seus opositores que non lle perdoaban a falta de liberdades, a férrea censura, a prohibición do pluralismo político e a dura represión que exerceu. Todos coinciden en resaltar, como trazo básico do seu carácter, a lentitude en tomar decisións.

Franco exerceu o seu poder contado sempre co apoio do **exército**, que se converteu na columna vertebral do réxime. Aos militares correspondíalle non só a defensa do territorio, senón a defensa da integridade da patria, da orde pública e do réxime fronte aos seus inimigos internos: os comunistas e separatistas. Mais, no aspecto técnico e profesional, o exército mantívose obsoleto, cunha escasa preparación e ancorado en rememorar os seus triunfos na Guerra Civil.

4. Valoración sobre Franco

Militar de brillantísima historia, adornado das máis excelentes virtudes da raza, o noso Caudillo foi un don da Providencia para reunir todas as vontades e conducir á patria de triunfo en triunfo ata rescatala das gadoupas do marxismo e poñela no camiño da súa futura grandeza.

Historia de España [Libro de texto do Bacharelato]. 1949 [castelán]

Home de breve estatura, discurso monótono e voz afrautada, intentou ser histriónico sen alcanzar os niveis de Hitler e Mussolini, aos que seguramente superou en hipocrisía e capacidade insidiosa (...). Porque Franco, o Caudillo, exerceu como un tirano ao que nunca tremeu o pulso para asinar miles de execucións no nome de Deus e da patria. Dise que tivo "sorte". É certo (...), pero tamén "soubo" ter sorte. Desde 1926, despois do seu ascenso ao xeneralato, Franco, o dubitativo, soubo eliminar da súa vida un factor perigoso: a presa.

Bernardo MUNIESA. **Ditadura e monarquía en España**. 1996 [castelán]

3. Un reino sen rei

Unha das peculiaridades do franquismo foi a definición de España como un reino (Lei de Sucesión de 1947), pero no que Franco exercía como xefe de Estado, polo tanto sen rei mentres Franco vivise. A elección do futuro rei, aínda que tiñan que aprobala as Cortes, era unha decisión de Franco.

3 Cales eran, segundo A. Fontán, as limitacións do poder de Franco? Que trazo do carácter de Franco coinciden en destacar os seus analistas?

5. A sucesión de Franco

Art.1. España, como unidade política, é un Estado católico, social e representativo que, de acordo coa súa tradición, declárase constituído como reino.

Art.2. A Xefatura do Estado corresponde ao Caudillo de España e da Cruzada, Xeneralísimo dos Exércitos don Francisco Franco Bahamonde. (...)

Art.9. Para exercer a Xefatura do Estado como rei ou rexente requirirase ser varón e español, ter cumpridos os trinta anos, profesar a relixión católica, posuír as calidades necesarias para o desempeño da súa alta misión e xurar as Leis Fundamentais, así como lealdade aos principios que informan o Movemento Nacional.

Lei de sucesión na Xefatura do Estado. 26-7-1947 [castelán]

Xoán de Borbón, conde de Barcelona e fillo de Afonso XIII, reclamoulle a Franco o trono que lle correspondía por dereito de sucesión lineal da monarquía española, tras a abdicación do seu pai en xaneiro de 1941 en Roma. Pero as relacións entre Xoán de Borbón e Franco foron complicándose pola cuestión da sucesión: Franco defendía a **instauración** dunha monarquía inspirada nos principios do novo réxime, mentres que Xoán de Borbón defendía a **restauración** da monarquía tradicional borbónica. Tampouco favoreceu a causa do conde de Barcelona a evolución da súa posición política con respecto a Franco, alternando declaracións de apoio (ata o punto de querer loitar con sublevados durante a Guerra Civil) con esixencias de que Franco abandonase o poder.

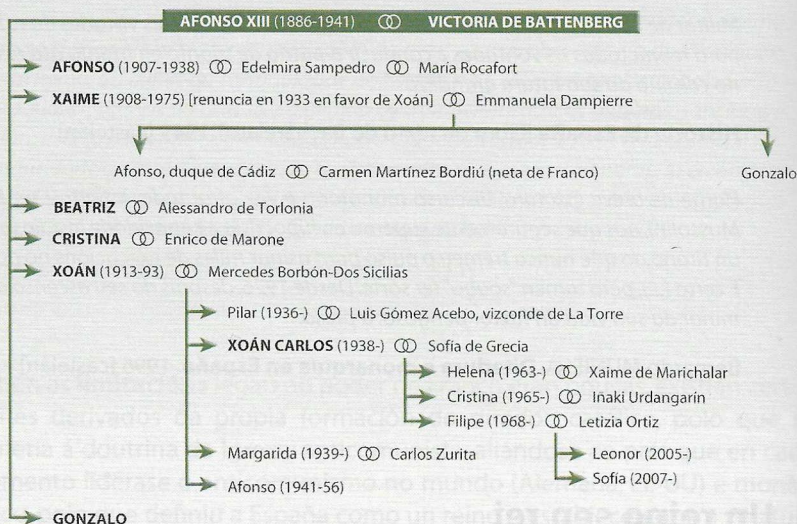
Xoán de Borbón, conde de Barcelona.
1913-1993 (R. Macarrón. 1978).

O matrimonio Franco e os príncipes herdeiros. 1972.

6. A descendencia de Alfonso XIII

As relacións deterioráronse a partir de 1945 polas críticas e as esixencias de Xoán de Borbón a que Franco restaurase a monarquía. Finalmente, en 1969, Franco apartou da sucesión ao conde de Barcelona en favor do seu fillo, Xoán Carlos, quen foi proclamado príncipe herdeiro. Segundo frase de Franco, *todo quedaba atado e ben atado* no referente á súa sucesión.

Tras a decisión tomada por Franco, entre Xoán Carlos e seu pai existiron numerosos roces por esta situación. Mentres que o fillo se esforzaba en argumentar que nunca iría contra os dereitos do seu pai, a realidade facía patente que a única vía de lograr que de novo un Borbón chegase a ser rei de España era aceptar as esixencias de Franco. Xoán de Borbón non renunciou aos seus dereitos ata 1977, sendo xa rei o seu fillo.

4 Que condicións debía reunir o herdeiro de Franco e que título levaría? Quen foi o elixido?

Membros da Falanxe.

4. O Movemento Nacional

A doutrina oficial do réxime franquista baseouse no programa da Falanxe e dos requetés (carlistas), fusionados en 1937 por orde de Franco como Falanxe Española Tradicionalista e das XONS. Tras a derrota dos fascismos na Segunda Guerra Mundial, nun intento de disimular a natureza fascista do seu réxime, Franco organizou o Movemento Nacional, que se converteu na única canle de participación política para os españois, estando prohibidas todas as demais.

Os seus principios quedaron fixados en 1958 integrando o ideario da Falanxe e do conservadurismo católico. Entre estes principios destacaban: a unidade nacional, o catolicismo de Estado, a participación orgánica na vida política, o sometemento dos individuos á grandeza da nación española e o intervencionismo social do Estado. Para velar polo mantemento da integridade destes principios creouse o Consello Nacional do Movemento.

7. Os principios do Movemento Nacional

Eu, Francisco Franco Bahamonde, Caudillo de España, consciente da miña responsabilidade ante Deus e ante a Historia, en presenza das Cortes do Reino, promulgo como principios do Movemento Nacional, entendido como comunión dos españois nos ideais que deron vida á Cruzada, os seguintes:

- I. *España é unha unidade de destino no universal (...).*
- II. *A nación española considera como timbre de honor o acatamento á Lei de Deus, segundo a doutrina da Santa Igrexa Católica, Apostólica e Romana, única verdadeira e fe inseparable da conciencia nacional, que inspirará a súa lexislación. (...)*
- IV. *A unidade entre os homes e as terras de España é intanxible. A integridade da Patria e a súa independencia son esixencias supremas da comunidade nacional (...).*
- V. *A comunidade nacional fúndase no home, como portador de valores eternos, e na familia como base da vida social; pero os intereses individuais e colectivos deben estar sometidos o ben común da Nación, constituída polas xeracións pasadas, presentes e futuras (...).*
- VI. *As entidades naturais da vida social: familia, municipio e sindicato, son estruturas básicas da comunidade nacional.*
- VII. *O pobo español (...) constitúe o Estado Nacional. A súa forma política é (...) a Monarquía tradicional, católica, social e representativa.*
- VIII. *O carácter representativo da orde política é principio básico das nosas institucións públicas. A participación do pobo nas tarefas lexislativas (...) levarase a cabo a través da familia, o municipio e o sindicato e demais entidades con representación orgánica que a este fin recoñezan as leis. (...)*
- X. *Recoñécese o traballo coma orixe de xerarquía, deber e honor dos españois, e a propiedade privada en todas as súas formas como dereito supeditado a súa función social. A iniciativa privada, fundamento da actividade económica, deberá ser estimulada, canalizada e, no seu caso, suplida pola acción do Estado.*

Lei fundamental dos Principios do Movemento. 17-5-1958 [castelán]

5. Unidade da patria e centralismo

Considerada como *unha unidade de destino no universal* (idea de Falanxe) España foi a referencia á que todos os individuos e intereses debían estar sometidos. Todas as terras que formaban España constituían unha entidade única e indivisible, rexida polo principio da unidade dun poder central. Todas as institucións autonómicas creadas pola Segunda República foron suprimidas e calquera manifestación de particularismo, máis aló do folclore, foi perseguida. A administración local quedou sometida ao goberno central, que nomeaba directamente a todos os alcaldes das cidades maiores de 10.000 habitantes e aos das restantes a través do gobernador civil. O modelo e os valores impostos foron os de Castela e o único idioma permitido o castelán.

5 Analiza os principios básicos do Movemento Nacional como fundamentación ideolóxica do franquismo e compáraos co programa-ideario da Falanxe Española.

8. Valores supremos: unha lingua, un territorio

Pregunta. Cal é a terra de España?

Resposta. A terra de España é a maior parte da Península Ibérica, colocada providencialmente por Deus no centro do mundo. (...)

P. Por que decides que a lingua castelá será a lingua da civilización do futuro?

R. (...) Porque o inglés e o francés, que con ela poderían competir nesta función, son linguas tan gastadas, que van camiño da súa disolución completa.

P. Fálanse en España outras linguas ademais do castelán?

R. Pode dicirse que en España fábase só a lingua castelá, pois a parte desta fábase unicamente o vasco que, como lingua única, emprégase soamente nalgúns casaríos vascos e quedou reducido a funcións de dialecto pola súa pobreza lingüística e filolóxica.

P. E cales son os dialectos principais que se falan en España?

R. (...) O catalán, o valenciano, o mallorquino e o galego.

Catecismo Patriótico Español. 1939 [castelán]

Os Reis Católicos puxeron no seu escudo a aguia, o xugo e as frechas, emblemas que pasaron ao escudo de España (...). España, agora como entón, necesita: unidade relixiosa, é dicir, que todos profesemos a relixión católica; unidade política, isto é, que teñamos un só xefe ou Caudillo; unidade territorial, ou sexa, que formemos un só pobo sen divisións nin separatismos; unidade moral, é dicir, que todos aspiremos a un mesmo destino.

Historia de España [Libro de texto do Bacharelato]. 1945 [castelán]

HABLE BIEN

Sea Patriota - No sea bárbaro

Es de cumplido caballero, que Vd. hable nuestro idioma oficial o sea el castellano. Es ser patriota.

VIVA ESPAÑA Y LA DISCIPLINA Y NUESTRO
IDIOMA CERVANTINO

¡¡ ARRIBA ESPAÑA !!

6 Que medios empregaba o franquismo para a uniformización de España?

6. Nacionalcatolicismo

O franquismo defendeu que a vida política, social e cultural estivese sometida ás directrices da Igrexa católica. En contrapartida, a Igrexa converteuse na lexitimadora do réxime franquista. Esta unión de intereses e mutuos apoios deu orixe ao que se coñece como nacionalcatolicismo español.

A xerarquía eclesiástica católica apoiou os militares sublevados, cualificou a Guerra Civil de Cruzada contra o ateísmo marxista e xustificou a autoridade de Franco, recoñecido como *Caudillo de España pola grazia de Deus*. A cambio, a Igrexa católica recibiu o recoñecemento do Estado como a única autorizada e obtivo o control sobre a moral, os costumes e a educación. Especialmente durante as décadas de 1940 e 1950, a Igrexa, ben directamente ou ben a través das autoridades, impuxo na vida pública unha estrita moral católica, velando polos *bos costumes*.

9. Normas sobre traxes de baños

Art.9. O traxe de baño (...) debe ser de tea non transparente e cubrir o corpo sen axustalo e debe reunir os seguintes requisitos: as mulleres deberán usar traxes que cheguen ata os xeonllos (...) e pantalóns dunha anchura mínima de 40 cm (...). O escote estará confeccionado de tal modo que nunca poidan separarse do corpo os bordos, por moi violentas e forzadas que sexan as actitudes das que o usen. As mangas distarán, como moito, 15 cm. do cóbado pola parte inferior do brazo e irán axustadas de tal forma que en ningún momento descubran a axila. As mesmas condicións respecto a escotes e mangas terán os traxes de baño dos homes (...).

Art.10. Queda terminantemente prohibido pasear polas praias en traxe de baño sen estar cuberto co albornoz pechado, así como tomarse na arena, incluso estando cuberto con albornoz. Non obstante, está permitido sentarse gardando a debida discreción.

Hernán MARTÍN-BARBADILLO PAUL [alcalde da Coruña]. **Bando.** 11-6-1937 [castelán]

O **Concordato de 1953** regulamentou as relacións entre a Igrexa católica e o réxime franquista. O Papa recoñecía o Goberno de Franco e concedíalle o privilexio de presentación de bispos (terna elaborada por Franco para que o

Papa elixise quen había de ocupar unha diocese vacante) e de poder entrar nas igrexas baixo palio. A cambio, a Igrexa obtiña: a potenciación do culto católico en toda España; a capacidade legal de adquirir, posuír e administrar toda clase de bens; a restitución dunha parte dos bens eclesiásticos perdidos nas pasadas desamortizacións (especialmente edificios de mosteiros); o dereito a establecer Seminarios, escolas e obras pías; o ensino obrigatorio da relixión católica; a competencia exclusiva da Igrexa en cuestións referidas ao matrimonio, e o control da moral pública.

Franco tivo o privilexio de entrar baixo palio nas igrexas.

Na década de 1960, o papado de Xoán XXIII e os cambios introducidos polo **Concilio Vaticano II** (1959-1965) produciron unha forte renovación na Igrexa católica que afectou tamén a España. No seo do clero e da xerarquía española foise desenvolvendo unha corrente crítica que defendía un cambio nas relacións coa ditadura. En 1967 promulgouse a Lei de Liberdade Relixiosa, que permitía os cultos non católicos, aínda que con bastantes limitacións e sempre de forma privada. Paralelamente, o sector eclesiástico máis novo e algúns sectores católicos laicos, convertéronse, desde finais dos anos sesenta, nunha das fronteiras de oposición ao franquismo.

PALIO. Especie de dosel sostido por catro ou máis varas longas baixo do que se leva en procesión a Eucaristía.

TERNA. Conxunto de tres persoas propostas para que se designe entre elas á que vai desempeñar certo cargo.

7. Sindicalismo vertical

O réxime franquista regulamentou o mundo laboral mediante a promulgación do **Foro do Traballo** en 1938, a primeira das Leis Fundamentais. Nel recollíanse aspectos sociais de mellora das condicións dos traballadores como a prohibición do traballo nocturno de mulleres e nenos, o descanso dominical e nas festividadeas relixiosas e civís declaradas como tales, vacacións anuais retribuídas, subsidio familiar, seguros sociais de enfermidade, vellez, invalidez e maternidade.

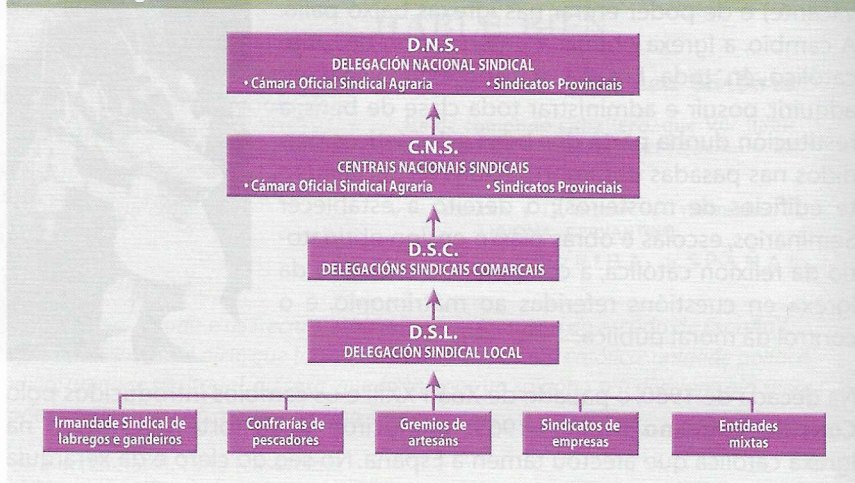
7 Que valores defendía o nacionalcatolicismo? Como incidían na vida cotiá dos españois as condicións establecidas no Concordato?

10. A lexislación sobre o traballo

- I.3. *O dereito de traballar é consecuencia do deber imposto ao home por Deus, para o cumprimento dos seus fins individuais e a prosperidade e grandeza da Patria.*
- I.4. *O Estado valora e exalta o traballo (...) e protéxelo coa forza da lei (...)*
- I.8. *Todos os españois teñen dereito ao traballo (...).*
- II.1 *O Estado (...) limitará convenientemente a duración da xornada para que non sexa excesiva (...). En especial prohibirá o traballo nocturno das mulleres e nenos (...).*
- II.4. *Declarada festa nacional o 18 de xullo, iniciación do Glorioso Alzamento, será considerado ademais como Festa de Exaltación do Traballo. (...)*
- II.5. *Todo traballador terá dereito a unhas vacacións anuais retribuídas (...).*
- XI.4. *En xeral o Estado non será empresario, senón cando falte a iniciativa privada ou o esixan os intereses superiores da nación.*
- XIII.3. *O sindicato vertical é unha corporación de dereito público que se constitúe pola integración nun organismo unitario de todos os elementos que consagran as súas actividades ao cumprimento do proceso económico, dentro dun determinado servizo ou rama da produción, ordenado xerarquicamente baixo a dirección do Estado.*

Foro do Traballo. 9-3-1938 [castelán]

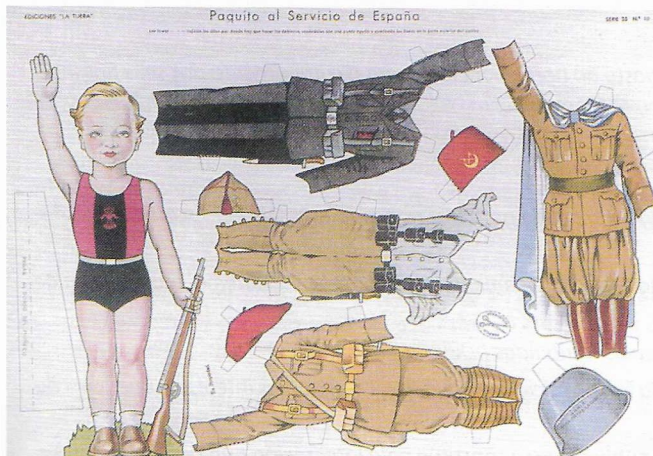
11. A organización sindical

O ámbito sindical organizouse seguindo modelos fascistas. Declarados ilegais todos os sindicatos de clase existentes xa durante a Guerra Civil, a organización sindical completouse coa **Lei de Unidade Sindical** de 26-1-1940, e os traballadores quedaron encadrados, de modo forzoso, en corporacións de carácter vertical nas que estaban incluídos, de forma xerárquica, os patróns e os obreiros baixo a supervisión do Ministerio de Traballo. Estes sindicatos verticais estruturábanse arredor de tres esferas: a campesiña, a artesanal-industrial e a marítima, subdivididas en unidades segundo a actividade concreta que realizasen (técnico, ensinanza, espectáculos, alimentación...). Todos eles formaban a **Organización Sindical do Movemento** que tiña como xustificación última a desaparición da loita de clases característica das sociedades liberais e capitalistas. O Estado, organizador e árbitro máximo das relacións laborais, actuaba de modo paternalista e corporativo para evitar a conflitividade social.

8 Que era e como funcionaba o sindicato vertical franquista?

Recortable de Paquito, un soldadiño de España.

8. Limitación dos dereitos individuais

Fronte ao carácter individual dos dereitos e liberdades característicos dos sistemas liberais e democráticos, o réxime franquista limitou e subordinou estes dereitos á lealdade á persoa de Franco e o respecto aos principios fundamentais, primeiro da Falanxe e, despois, do Movemento. En 1945, o **Foro dos españois** decretaba os deberes e os dereitos que podían exercer os españois.

Como deberes establecíanse: fidelidade á patria, lealdade a Franco, obediencia ás Leis Fundamentais, servizo militar obrigatorio, pagar os tributos, alimentar e educar aos fillos e manter a unidade espiritual e nacional de España. Como dereitos recoñecíanse algúns de carácter individual –liberdade de opinión,

de residencia, de reunión e asociación–, e outros de carácter social –dereito de educación, seguro social de enfermidade e accidentes–; pero todos eles estaban supeditados ao mantemento dos principios fundamentais do réxime, o que facía imposible o seu exercicio con total liberdade.

9 Por que cres que se denominou foro á lei que establecía os dereitos e deberes dos españois?

12. Dereitos e deberes dos españois

Francisco Franco Bahamonde, Caudillo de España, Xefe do Estado e Xeneralísimo dos Exércitos da nación: (...) dispoño:

Art.1. O Estado español proclama como principio reitor dos seus actos o respecto á dignidade, á integridade e á liberdade da persoa humana, recoñecendo ao home, en canto portador de valores eternos e membro da comunidade nacional, titular de deberes e dereitos (...).

Art.2. Os españois deben servizo fiel á patria, lealdade ao Xefe do Estado e obediencia ás leis.

Art.6. A profesión e práctica da relixión católica, que é a do Estado español, gozará da protección oficial (...).

Art.10. Todos os españois teñen dereito a participar nas funcións públicas de carácter representativo, a través da familia, o municipio e o sindicato (...).

Art.12. Todo español poderá expresar libremente as súas ideas mentres non atenten contra os principios fundamentais do Estado. (...)

Art.22. O Estado reconece e ampara a familia como institución natural e fundamento da sociedade (...). O matrimonio será un e indisoluble. O Estado protexerá especialmente ás familias numerosas.

Art.28. O Estado español garante aos traballadores (...) o dereito á asistencia nos casos de velez, morte, enfermidade, maternidade, accidentes de traballo, invalidez, paro forzoso e demais riscos que poidan ser obxecto de seguro social (...).

Art.30. A propiedade privada (...) é amparada polo Estado. Todas as formas da propiedade quedan subordinadas ás necesidades da Nación

Art.33. O exercicio dos dereitos que se recoñecen neste Foro non poderán atentar a unidade espiritual, nacional e social de España.

Foro dos españois. 17-7-1945 [castelán]

Ademais, o franquismo impuxo unha férrea **censura**, limitando tanto a liberdade de opinión e prensa como a liberdade artística e cultural. Todas as manifestacións do pensamento, nas súas diferentes modalidades, foron controladas e tentouse educar a xente nas escolas no chamado **Espírito Nacional**, conxunto de ideas e valores políticos e históricos defendido polo réxime.

Desde 1966 iniciouse un tímido proceso de liberalización coa aprobación da Lei de Prensa e Imprenta, presentada polo ministro de Información e Turismo, Fraga Iribarne, que suprimía a censura previa, pero establecía fortes multas e secuestros de edicións, naqueles casos nos que se infrinxían os principios franquistas.

10 Cales eran as principais limitacións ao exercicio dos dereitos individuais? Por que tiveron que exiliarse tantos escritores e artistas plásticos?

9. Subordinación da muller

A familia foi considerada polo franquismo como a base fundamental da sociedade. Protexida polo Estado e de acordo coa moral tradicional católica, a familia baseábase no matrimonio canónico indisoluble e na procreación dos fillos; cada un dos seus membros tiña unha finalidade e deber específico: o home, traer os recursos; a muller, os labores da casa, educar e atender os fillos, perpetuar a tradición e o sistema vixente.

Na divulgación destes valores tivo un papel fundamental a **Sección Feminina**, creada en 1934 por Falanxe e presidida (ata a súa disolución en 1977) por Pilar Primo de Rivera (filla do ditador e irmá do fundador de Falanxe). Potenciou o modelo feminino caracterizado pola pasividade políti-

ca e a nula participación pública, xustificando que o coidado da casa e da familia eran as únicas actividades que lle correspondía por natureza. Contribuíu ao deseño e control da educación especificamente feminina destinada a formar amas de casa (materias de Fogar, Cociña, Corte e confección nas escolas e institutos). Para o adoutramento das mulleres na filosofía do réxime, en 1937 creouse o **Servizo Social**, no que se incluía a formación teórica e a prestación obrigatoria de traballos sociais para todas as mulleres durante seis meses.

13. O papel da muller

O verdadeiro deber das mulleres para coa patria é formar familias (...) nas que se fomenta o tradicional (...). Así pois, xunto á educación deportiva e universitaria, irá esa outra que as prepare para que sexan o verdadeiro complemento do home. O que non faremos nunca é poñelas en competencia con eles, porque nunca chegarán a igualalos.

Pilar PRIMO DE RIVERA. **Discurso**. 1938 [castelán]

A muller na casa. O home é o rei. A muller, os fillos, as axudas, os necesarios complementos para que o home alcance a súa plenitude (...). Desde que o mundo é mundo, o varón ten xa asignada por Deus a primacía, a súa misión de crear, de imperar; a da muller, compartir. O home nace para mandar; se algunha vez a muller manda, é un estado transitorio ou secundario; a misión fundamental asignada a ela e a súa vocación é outra. Por iso a Sección Feminina, desde os seus comezos, viu como algo importantísimo, e como o mellor servizo que prestar á patria, a formación da muller para a casa, como compañeira do home.

Pilar PRIMO DE RIVERA. **Discurso**. 1941 [castelán]

UNIDAS SIN DISTINCION DE CLASES
EN ORGANIZACIONES JUVENILES DE F.E.T. Y DE LAS J.O.N.S.

Cartel editado pola Sección Feminina. 1939

11 Que valores potenciaba o franquismo na muller e a través de que institucións se controlaban?

A partir da década de 1960, os cambios económicos e o crecente desenvolvemento introduciron modificacións no comportamento e na actitude respecto ás mulleres, especialmente tras a súa incorporación á educación universitaria e ao traballo remunerado fóra do fogar; aínda así, no plano legal seguiron sometidas a pais e maridos ata o final do franquismo.

10. A democracia orgánica

O modelo político franquista foi cualificado de **democracia orgánica**, por considerar os seus partidarios que nel existía a verdadeira representación da sociedade a través dos seus órganos naturais e básicos: a familia, o municipio e o sindicato, rexeitando o sistema liberal e democrático caracterizado pola representación política baseada no individuo e nos partidos políticos. En realidade, esta participación orgánica era un intento publicitario do réxime de buscar unha imaxe aceptable ante o contorno político occidental.

14. A democracia orgánica

Todos coñecemos, especialmente os que xa somos vellos, a ficción dos partidos políticos, nos que a relación entre representantes e representados limitábase á elección entre varios nomes que os comités dos partidos presentaban e que, case na totalidade dos casos, os electores descoñecían; pero que unha vez lograda a investidura obraban ao seu antollo, sen ter

en conta os intereses e a vontade dos votantes. A isto opoñemos nós a nosa democracia orgánica, na que a representación faise a través da familia, do municipio e do sindicato, nos que o home vive e se encadra, e na que os elixidos manteñen o vínculo coa asociación que o designou sen que poidan traizoar os (...) intereses dos representados (...). Pero con isto non nos basta (...). Consideramos necesario que a democracia sexa cousa viva, que todos participen na cosa pública, de aí eses congresos periódicos económicosindicaís provinciais nos que, en consello aberto, debaten os problemas da provincia e onde as aspiracións atopan unha canle para a súa elevación directa aos poderes públicos (...). E aínda temos máis: existe (...) a institución do referendo, pola que se someten á aprobación do país as súas leis fundamentais (...). Poderá gustar ou non gustar fóra o que en España temos, pero é incomparablemente máis democrático en esencia e na práctica que os outros sistemas (...). E se miramos aos seus efectos, pode alguén negar o seu éxito? Vinte e tres anos de paz ininterrompida, de progreso económico e de fortaleza.

Francisco FRANCO. **Discurso na inauguración do Hospital Provincial de Valencia.** 18-6-1962 [castelán]

Como órgano consultivo e deliberante que debía asesorar a Franco na elaboración das leis foron creadas unhas novas **Cortes** en 1942. Os seus membros recibiron o nome de **procuradores**. Nun primeiro momento, uns eran designados por Franco, outros pertencían por razón do seu cargo e o resto eran representantes dos sindicatos verticais e dalgúns entidades profesionais. En esencia tratábase dun organismo sometido e controlado polo poder e no que os seus membros actuaban seguindo a consigna de *por Deus, por España e ás ordes de Franco*.

15. As Cortes

O contraste de pareceres -dentro da unidade do Réxime-, a audiencia de aspiracións, a crítica fundamentada (...) deben contribuír á vitalidade, xustiza e perfeccionamento do Dereito (...). Continuando na Xefatura do Estado a suprema potestade de ditar normas xurídicas (...), o órgano que se crea significará, ao tempo que un eficaz instrumento de colaboración naquela función, o principio de autolimitación para unha institución máis sistemática do poder. (...)

Dispoño:

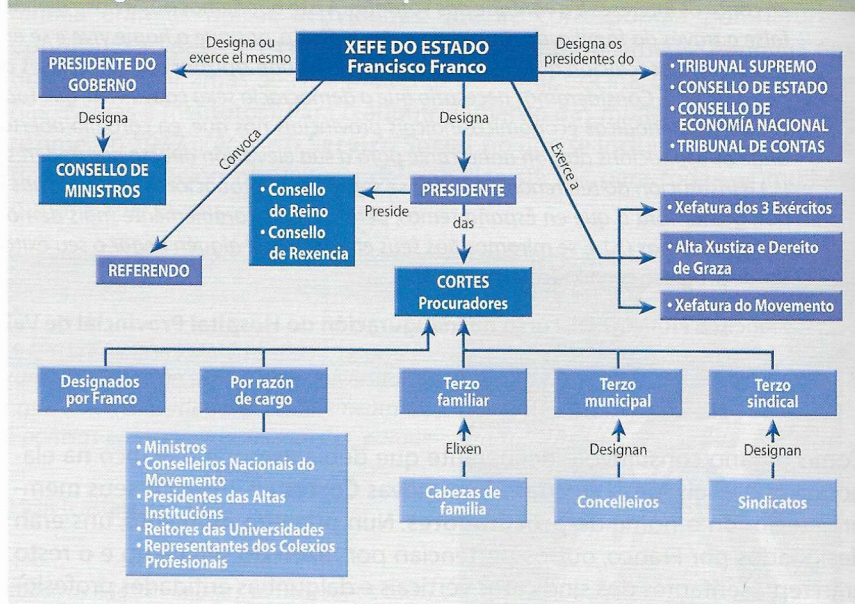
Art.1. As Cortes son o órgano superior de participación do pobo español nas tarefas do Estado. É misión principal das Cortes a preparación e elaboración das leis, sen prexuízo da sanción que corresponde ao Xefe do Estado.

Art.2. As Cortes compóñense de Procuradores natos e electivos, a saber: a) Os ministros. b) Os conselleiros nacionais de FET e das XONS. c) O Presidente do Consello de Estado (...). d) Os representantes dos Sindicatos Nacionais (...). e) Os Alcaldes das cincuenta capitais de provincia, os de Ceuta e Melilla e un representante polos demais Municipios de cada provincia designado a través da Deputación respectiva. f) Os Reitores das Universidades. g) O Presidente do Instituto de España (...). i) Aquelas persoas que pola súa xerarquía eclesiástica, militar, administrativa ou social ou polos seus relevantes servizos a España, designe o Xefe do Estado, en número non superior a cincuenta.

Lei de creación das Cortes Españolas. 17-7-1942 [castelán]

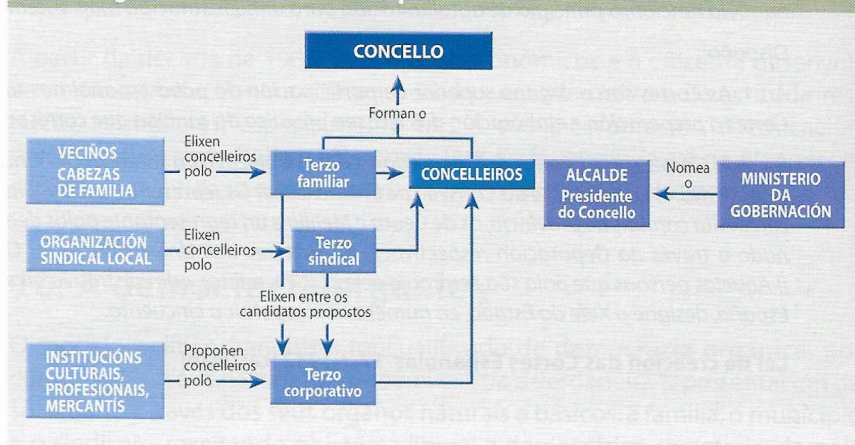
A **Lei Orgánica do Estado** de 1967 introduciu novos dereitos e limitou minimamente o poder de Franco. Os procuradores das Cortes seguiron sendo elixidos por un complexo sistema que restrinxía extraordinariamente o dereito de sufraxio. Entre as modificacións máis significativas destaca a elección directa polos cabezas de familia de dous procuradores por provincia, co que se pretendía dar un carácter máis aberto e popular pero, na práctica, os cambios foron mínimos e as Cortes continuaron aprobando, case sen discusión, todas as leis propostas polo Goberno.

16. Organización do Estado franquista

No caso dos **concellos**, os concelleiros eran, desde 1945, designados: un terzo, por elección dos veciños cabezas de familia; outro terzo, por elección dos sindicatos locais; e, o terceiro terzo, por elección dos concelleiros xa electos entre os veciños membros de entidades económicas, culturais ou profesionais da localidade ou entre veciños de recoñecido prestixio.

17. Organización da vida municipal

12 Que diferenciaba a democracia orgánica franquista da democracia liberal?

13 Por que as Cortes franquistas non eran democráticas?

A democracia orgánica completábase co recoñecemento do dereito de colaboración directa dos españois na sanción das Leis Fundamentais do Estado. Este dereito quedou establecido en 1945 pola **Lei de Referendo**, que permitía participar a todos os homes e mulleres maiores de 21 anos, sempre que así o considerase Franco. O referendo foi empregado en dúas ocasións: para aprobar a Lei de Sucesión, en 1947, e a Lei Orgánica do Estado, en 1967.

2. Unha longa posguerra. 1939-1959

Desde o remate da Guerra Civil e ata o Plano de Estabilización de 1959, transcorren os anos da posguerra, período caracterizado polas dificultades que seguen a todos os conflitos bélicos, pero agravadas polo illamento que a comunidade internacional estableceu ao réxime de Franco. Os falanxistas dominaron os gobernos dos primeiros anos (etapa azul ou falanxista) e moitos ministerios foron dirixidos por militares.

1. Da amizade cos fascismos e o illamento exterior ao recoñecemento internacional

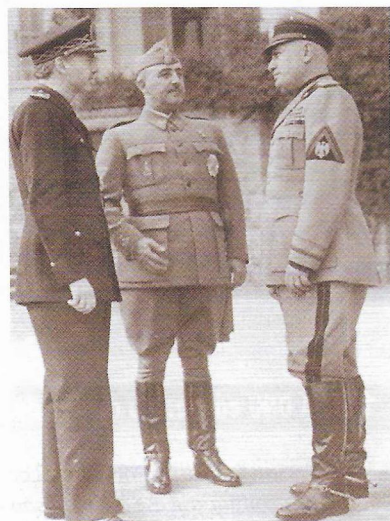
Hitler e Mussolini apoiaron a Franco durante a guerra española, pero este mantivo unha posición oscilante durante a Segunda Guerra Mundial. Tras a derrota dos fascismos, España estivo sometida a un prolongado illamento internacional, situación que foi modificándose a partir de 1947 co inicio da Guerra Fría. Na nova orde mundial, os países do bloque occidental recoñeceron a Franco o seu papel na loita contra o comunismo, o que permitiu que o Estado español fose aceptado progresivamente nos organismos internacionais.

■ Os anos da Segunda Guerra mundial. 1939-1945

Entre abril (fin da Guerra Civil) e setembro de 1939 (inicio da Segunda Guerra Mundial), o Goberno de Franco, fundamentalmente a través do seu cuñado, Ramón Serrano Suñer, ministro de Gobernación, levou a cabo unha clara política de aproximación ás potencias fascistas. Iniciada a guerra, Franco declarou a España **neutral**, pero cando se produciron as grandes vitorias dos países do Eixe en 1940, pasou da neutralidade á **non belixerancia**; esta situación permitía non participar directamente na guerra, pero si manter unha postura de amizade e colaboración coas potencias fascistas. Co obxectivo de que España entrase na guerra, Hitler reuniuse con Franco en Hendaia (23-10-1940), pero non chegaron a ningún acordo; posteriormente, Franco entrevistouse con Mussolini en Bordighera (12-2-1941) para tratar a mesma cuestión sen que se modificasen as posicións.

Franco e Hitler en Hendaia (Francia).

Serrano Suñer, Franco e Mussolini en Bordighera (Italia).

18. A entrevista de Hendaia

Baixo e groso, de pel morena, ollos negros, vivos, o Caudillo español tomou asento no coche-salón de Hitler. En todas as fotografías que tiña visto del sempre me parecera máis alto e delgado. Ao momento notei que Franco, como negociador, non quería comprometerse a nada fixo. Ao principio, Hitler pintou a situación de Alemaña coas cores máis brillantes. (...) Entón caeu a palabra Xibraltar. Hitler dixo que se os ingleses o perdían, tamén podían ser excluídos do Mediterráneo e de África. (...) Propuxo a Franco a sinatura dunha alianza, invitándolle a entrar na guerra para xaneiro de 1941. (...) Sen moitos rodeos, Hitler ofreceu a España Xibraltar e, dunha forma máis vaga, tamén outros territorios coloniais en África.

Franco, ao principio non dixo nada. Instalado na súa butaca, impenetrable o rostro, non me permitía adiviñar se esta proposición lle sorprendía ou se simplemente reflexionaba con calma sobre a resposta. Entón fixo unha manobra de diversión, análoga á do seu colega italiano cando estalou a guerra. Dixo que o abastecemento de víveres en España era malo. Que o país precisaba inmediatamente trigo (...). Preguntou con expresión atenta se Alemaña podía abastecerlle. Dixo tamén que España precisaba artillería pesada. (...) E sobre todo isto considerou incompatible co orgullo nacional español aceptar soldados estranxeiros para conquistar Xibraltar, que logo habería de recibir de Europa como regalo. Unicamente os propios españois poderían conquistar Xibraltar.

Paul SCHMIDT. **Europa entre bastidores**. 1952 [inglés]

- 14 Que imaxe de Franco transmite o periodista inglés da entrevista de Hendaia?

- 15 Que circunstancias explican os cambios que se produciron na posición diplomática de España durante a Segunda Guerra Mundial?
- 16 Que foi a División Azul e que obxectivos tiña?

Pero cando en xuño de 1941 Alemaña invadiu a URSS, país considerado polo franquismo como a súa antítese ideolóxica, organizouse en España unha nova *cruzada* contra o comunismo a través dunha expedición de voluntarios destinada á fronte soviética: a **División Azul** (pola cor simbólica do falanxismo). Mandada polos xenerais Agustín Muñoz Grandes e Esteban Infantes, quedou integrada no exército alemán como a División 250 de infantaría. Os seus integrantes, que partiron de España a mediados de xullo, entraron en combate en outubro de 1941 na fronte de Leningrado. Uns 60.000 homes formaron parte desta División, entre os que había desde fanáticos anticomunistas ata militares de carreira e aventureiros. Desde o punto de vista militar, tivo un papel moi limitado; pasou por graves problemas e sufriu numerosas perdas humanas (case 5.000 mortos, 2.000 mutilados e varios centenaes de prisioneiros).

En 1943, ante o inicio das vitorias aliadas, Franco volveu declarar a España **neutral** nun claro intento de prever as fatais consecuencias dunha derrota. No entanto, a título individual, uns 1.800 dos seus membros permaneceron na fronte do leste formando a **Lexión Azul** ata marzo de 1944, e outros permaneceron ata a fin da guerra incluídos nas SS alemás.

■ Illamento internacional. 1945-1953

Na Conferencia de Potsdam de 1945 que organizou a paz tras a Segunda Guerra mundial, Stalin intentou provocar a caída do réxime franquista, pero a proposta non foi aceptada debido, sobre todo, á actitude do inglés Churchill, que defendía a non intervención nos asuntos españois. Debido ao seu réxime ditatorial, España non foi aceptada na ONU, ao tempo que se recomendaba aos países membros da organización que rompesen as relacións diplomáticas con Madrid (resolucións de 1946).

19. A ONU condena o réxime de Franco

En San Francisco, Potsdam e Londres, os pobos das Nacións Unidas condenaron o réxime de Franco e decidiron que, mentres continuase ese réxime, España non sería admitida no seo das Nacións Unidas (...).

A Asemblea Xeral lembra que, en maio e xuño de 1946, o Consello de Seguridade (...) chegou por unanimidade á conclusión de que:

a) En orixe, natureza, estrutura e comportamento xeral, o réxime de Franco é un réxime de carácter fascista, establecido en gran parte mercé á axuda da Alemaña nazi de Hitler e da Italia fascista de Mussolini.

b) Durante a longa loita das Nacións Unidas contra Hitler e Mussolini, Franco, a pesar das continuas protestas dos Aliados, prestou unha axuda moi considerable ás potencias inimigas (...).

A Asemblea Xeral, convencida de que o goberno fascista de Franco en España foi imposto pola forza coa axuda das potencias do Eixe, (...) non representa ao pobo español (...):

Recomenda que se exclúa ao goberno español de Franco como membro dos organismos internacionais creados polas Nacións Unidas ou relacionadas con elas (...) ata que se instaure en España un goberno novo e aceptable (...).

Recomenda que todos os membros das Nacións Unidas retiren inmediatamente aos seus embaixadores e ministros plenipotenciarios acreditados en Madrid.

ASEMBLEA XERAL DA ONU. **Resolución sobre as relacións dos membros das Nacións Unidas con España.** 12-12-1946 [castelán]

Como reacción á condena internacional produciuse a adhesión popular á persoa do Caudillo. En Madrid organizáronse manifestacións multitudinarias para protestar contra a condena da ONU e de afirmación ao réxime de Franco, que se presentaba como un líder carismático ante os españois.

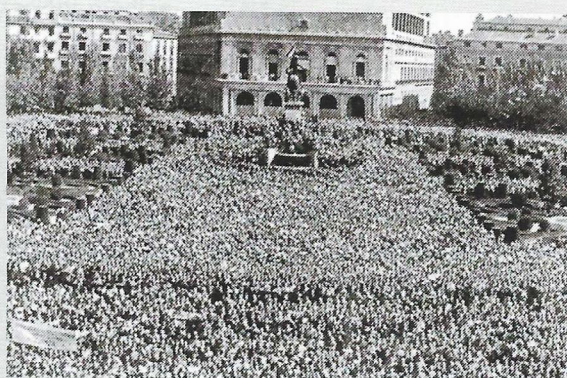
20. Adhesión popular a Franco e ao seu réxime

Feito o silencio, ás doce e media aproximadamente, o Caudillo pronunciou o seguinte discurso:

“Combatentes, ex-prisioneiros e españois todos: Necesitaríamos o solar de toda España para esta inmensa manifestación de entusiasmo, de unidade e de firmeza que dá a máis expresiva e rotunda resposta a quen no exterior especulan torpemente coa vosa lealdade e coa nosa paz interna (clamorosos aplausos). Os que na impunidade intentan inxuriarnos, querendo quitar aos españois a gloria da súa vitoria (extraordinarios aplausos) e o mérito dos seus sacrificios, (...) coa inxustiza botan sobre si mesmos un baldón de ignominia (clamorosa ovación. Unha voz: “Aquí estamos para impedilo”).

O que ocorre na ONU non pode estrañar aos españois (nova ovación). Cando unha onda de terror comunista asola Europa (...) non debe estrañarnos que os fillos de Giral e da Pasionaria encontren tolerancia no ambiente e apoio nos representantes oficiais daqueles desgraciados pobos (grandes aplausos). Mais unha cousa é a licenza con que se pronuncian algúns delegados, e outra, moi distinta, a vontade serena das súas nacións (insistentes aplausos). (...) Ninguén ten dereito a mesturarse no que é privativo de cada nación (ovación estrondosa impide durante uns segundos continuar ao Caudillo. Voces de Franco! Franco! Franco!).

La Vanguardia Española. 10-12-1946 [castelán]

Manifestación popular de apoio a Franco tras a condena do seu réxime pola ONU.

Nos anos seguintes España foi expulsada de numerosos organismos internacionais (Unión Postal Universal, Organización Internacional da Aviación, Unión Internacional de Comunicacións e outros). Franco unicamente podía contar con Portugal e con algunhas nacións hispanoamericanas, especialmente Arxentina durante o goberno de Perón.

Pero a situación cambiou a partir de 1947 co inicio da Guerra Fría (polarización das relacións internacionais en dous bloques antagónicos, o capitalista occidental e o socialista oriental, liderados polos EE UU e a URSS). As potencias occidentais buscaron o apoio de todos os países anticomunistas, iniciándose cambios que foron, paseniñamente, acabando co illamento: Francia reabriu a fronteira (1948), EE UU enviou axuda económica (1949), a ONU autorizaba aos países membros a reiniciar as relacións diplomáticas con España (1950), o que facilitou o reingreso nos organismos internacionais dos que fora expulsada.

17 Por que España sufriu o illamento internacional e a condena da ONU?

■ Reconecemento internacional. 1953-1959

O ano 1953 foi decisivo para o reconecemento internacional do réxime de Franco grazas ao achegamento coa Santa Sede e cos EE UU. Nos dous casos xogouse a baza da oposición ao comunismo.

Abrazo de Franco e o presidente norteamericano Eisenhower na súa visita a Madrid o 21 decembro de 1959.

- **Sinatura do Concordato coa Santa Sede** (27-8-1953), polo que se renovaban os acordos do anterior Concordato (o de 1851): confesionalidade do Estado, a obrigatoriedade do ensino da relixión católica nas escolas, matrimonio eclesiástico e leis de acordo coa doutrina da Igrexa.

- **Pactos cos EE UU**, que supuxo un triunfo para o réxime ante a opinión pública. A cambio de importante axuda económica, instalábanse en España bases militares (Morón, Rota, Zaragoza e Torrevieja) de utilización conxunta durante un período de dez anos, renovable por outros dous de cinco. O prezo pagado por España era alto, xa que o territorio español, en caso de conflitividade na área, podía ser utilizado sen consultar co seu Goberno.

21. Os pactos cos Estados Unidos

Fronte ao perigo que ameaza o mundo occidental, os gobernos dos EE UU e de España, desexosos de contribuír ao mantemento da paz e da seguridade internacional con medidas de previsión (...) acordan o seguinte:

Art.1.1. (...) Por parte dos EE UU o apoio do esforzo defensivo español, para os fins establecidos, mediante a concesión de asistencia a España en forma de subministro de material de guerra e a través dun período de varios anos (...).

Art.1.2. (...) O Goberno de España autoriza ao Goberno dos EE UU (...) a desenvolver, manter e utilizar para fins militares, xuntamente co Goberno de España, aquelas zonas e instalacións (...) que se conveña (...) como necesarias para os fins deste convenio. (...)

Art.3. As zonas que, en virtude deste Convenio, se preparen para a utilización conxunta, quedarán sempre baixo pavillón e mando español (...). No entanto, os EE UU poderán, en todo caso, exercer a necesaria vixilancia sobre o persoal, instalacións e equipos estadounidenses.

[Nota adicional ao parágrafo segundo do artigo III do convenio defensivo entre os gobernos de España e dos EE UU]:

En caso de evidente agresión comunista que ameace a seguridade de Occidente, poderán as forzas estadounidenses facer uso das zonas e instalacións situadas en territorio español como bases de acción contra obxectivos militares (...) a condición de que, cando xurda tal situación, se comuniquen, coa máxima urxencia, a súa información e propósitos.

Convenio defensivo, de mutua defensa e axuda económica entre EE UU e España. 26-9-1953 [castelán]

- **Entrada nos organismos internacionais.** En 1955, España pediu a súa admisión na ONU e, co apoio decisivo do Goberno norteamericano, foi aceptada ao ano seguinte. En 1958 integrábase en organismos económicos coma o Fondo Monetario Internacional e o Banco Mundial. A visita do presidente norteamericano Eisenhower a Madrid en 1959 significou o definitivo recoñecemento internacional.
- **Independencia de Marrocos.** En decembro de 1943 os nacionalistas marroquís fundaron o Partido pola Independencia, iniciando a loita contra as autoridades francesas do Protectorado. As reivindicacións incrementáronse co sultán Mohamed V, que conseguiu que o 2 de marzo de 1956 Francia recoñecese a independencia de Marrocos. Ante esta realidade, o réxime de Franco tivo que recoñecer, en abril, dita independencia, retirándose da parte española do Protectorado.

18 Que circunstancias favoreceron o recoñecemento diplomático do réxime de Franco?

2. Da autarquía económica aos inicios da liberalización

A actividade económica non recuperou os índices da preguerra ata ben entrados os anos cincuenta. A sociedade española sufriu un retroceso xeral na súa calidade de vida, tendo que recorrer moitas veces ao mercado negro ou retornando ao campo para poder conseguir os imprescindibles produtos de primeira necesidade.

■ O período autárquico. 1939-1950

A política económica da posguerra, inspirada nos fascismos europeos, caracterizouse pola autarquía e a intervención estatal; o seu obxectivo era lograr a autosuficiencia económica para non depender economicamente do exterior, impulsando a produción interior e dificultando as importacións mediante a imposición de elevados aranceis.

- Na **agricultura** descendeu a produción (escaseza de abonos, falta de maquinaria, baixa produtividade...) e houbo problemas no abastecemento de alimentos. O Servizo Nacional de Reforma Económica e Social da Terra continuou a contrarreforma agraria iniciada durante a Guerra Civil en beneficio dos grandes propietarios e terratenentes (devolvendo as terras aos seus antigos propietarios). Para incrementar a produción agraria a través da explotación de novas terras organizouse o **Instituto Nacional de Colonización**, que entre os anos 1945 e 1970 construíu máis de 300 novos núcleos de colonización. Para evitar a excesiva parcelación das propiedades, en 1952 foi aprobada a Lei de Concentración Parcelaria. Os resultados económicos destas medidas foron escasos, a pesar da propaganda oficial que delas se fixo.

22. O mercado do trigo

CAMPAÑAS

% DE TRIGO VENDIDO NO MERCADO NEGRO

1941-42	52 %
1943-44	57 %
1945-46	59 %
1947-48	61 %
1949-50	58 %
1951-52	24 %
1953-54	46 %
1955-56	23 %

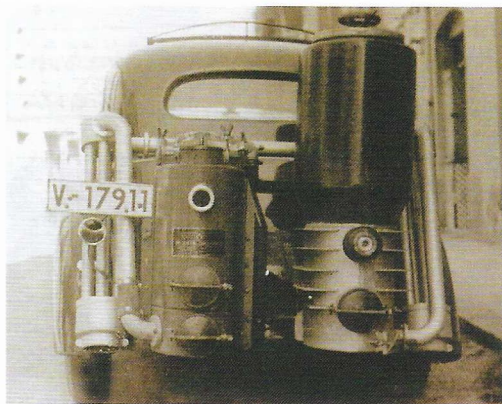
José E. CASTELLÓ. **España: século XX.** 1993 [castelán.]

- Na **industria** seguiu a política intervencionista e de fortes restricións legais aos investimentos estranxeiros. Creouse o **Instituto Nacional de Industria** (INI, 1941) para o control da produción dos sectores industriais básicos, cuxo maior inversor e promotor era o Estado. A dependencia tecnolóxica do estranxeiro impedía alcanzar o obxectivo da política industrial oficial: a redución drástica das importacións.
- Nos **transportes** destacou a nacionalización da rede de ferrocarrís de vía ancha (as de vía estreita –FEVE– quedaba en mans da iniciativa privada) e a creación, en 1941, de RENFE (Rede Nacional de Ferrocarrís Españóis). A medida non serviu para modernizar o sector e non se aproveitaron as circunstancias favorables que ofrecían uns anos nos que a competencia da estrada era reducida debido á escaseza de combustible e vehículos.
- Na **política fiscal** iniciouse unha reforma baseada nas contribucións directas e nos impostos sobre beneficios extraordinarios e de Usos e Consumos, o que supuxo un considerable aumento da recadación, aínda

Cartilla de racionamiento dos anos corenta.

19 Cales eran os obxectivos e as principais características da autarquía franquista

Automóbil con gasógeno pola escaseza de combustibles.

que non se establecía a declaración obrigatoria das rendas obtidas polo traballo nin pola posesión do patrimonio.

- As **transaccións comerciais** estaban fortemente intervidas polo Estado; o comercio exterior organizábase a través dun sistema de licencias e acordos bilaterais, mentres que o interior estaba regulamentado pola Comisaría de Abastecementos e Transportes (1939), a Fiscalía de Taxas (1940) e a Xunta Superior de Prezos (1941).

A autarquía, defendida polo réxime e obrigada polo illamento internacional, mostrouse ineficaz e, a pesar de todas as reformas, dominaba a escaseza, a inflación e o estancamento da produción, cun importante desenvolvemento do mercado negro (comercio ilegal coñecido popularmente como estraperlo). Foron anos de carestía a todos os niveis; como exemplos, as **cartillas de racionamento** para controlar a venda dos alimentos básicos e evitar o seu desabastecemento, e o emprego do **gasógeno** como carburante substitutivo do petróleo.

■ Inicios da liberalización económica. 1950-1959

Nos anos cincuenta iniciouse a **recuperación económica**, situación á que contribuíron poderosamente dous factores: as boas colleitas dos primeiros anos da década, que permitiron ter excedentes agrícolas (supresión da cartilla de racionamento do pan en 1952), e as importantes cantidades de divisas, materias primas, fontes de enerxía e bens de equipo proporcionados polos acordos cos EE UU (que marcaron a fin do illamento). Exemplo do impulso industrializador foi a fundación da Sociedade Española de Automóviles de Turismo (SEAT, 1950). En 1953 a empresa

Autonacional S.A. de Barcelona comezou a fabricar un pequeno coche, o **biscuter**, símbolo dunha época. A remodelación do Goberno en 1957, coa entrada dalgúns técnicos, abriu o camiño a novas medidas económicas que foron modificando a política autárquica e abrindo a economía aos investimentos estranxeiros, medidas que culminaron en 1959.

A **poboación** española experimentou nos anos cincuenta importantes cambios: aumento da taxa de natalidade e da poboación; redución da poboación activa agraria e aumento da industrial e de servizos; as migracións do campo á cidade incrementaron o proceso de urbanización, especialmente en Madrid e Barcelona.

Un biscuter, o popular modelo dos anos cincuenta.

O franquismo potenciaba e favorecía as familias numerosas outorgando subsidios e premios á natalidade.

23. Evolución da poboación activa (% 1939-1980)

ANO	SECTOR AGRARIO	SECTOR INDUSTRIAL	SECTOR SERVICIOS
1930	45,51	26,51	27,98
1940	50,52	22,13	27,35
1950	47,57	26,55	25,88
1960	39,70	32,98	27,32
1970	29,10	37,30	33,61
1980	18,26	38,00	43,74

Os cambios económicos e sociais orixinaron, a pesar da prohibición, as primeiras protestas obreiras provocadas polas malas condicións de vida dos traballadores nas cidades (Manresa 1946; Bilbao 1947). A máis destacada deste período foi a protesta de 1951 en Barcelona contra a subida do prezo dos tranvías; ante a reacción popular a non utilízalos durante varios días, a Compañía tivo que anular a subida. Era a primeira vez que baixo o réxime de Franco se producía un movemento de rebeldía que escapaba ao control das autoridades, que foron destituídas.

20 Que factores permitiron o inicio do desenvolvemento económico dos anos cincuenta?

3. A represión dos vencidos

A fin da Guerra Civil obrigou aos vencidos a poñerse a salvo do sistema represivo de Franco. Arredor de 1940 aínda permanecían na cadea uns 300.000 españois, dos que 22.000 foron fusilados sen outra acusación que a de ser desafectos ao réxime; 7.000 mestres foron encarcerados, e dous terzos do profesorado universitario foi destituído ou marchou ao exilio. A oposición ao réxime manifestouse, nesta primeira etapa do franquismo, en dous ámbitos: os exiliados desde o exterior e a resistencia guerrilleira no interior.

■ Exiliados

Resulta difícil coñecer o seu número, e as cifras varían moito duns historiadores a outros (entre 250.000 e 500.000).

Unha gran porcentaxe dos exiliados trasladouse a **Francia**, onde nun primeiro momento foron internados en campos de refuxiados. A entrada dos alemáns en Francia (1940) durante a Segunda Guerra Mundial provocou que moitos deles, considerados como perigosos polos ocupantes nazis, fosen internados en campos de concentración (aproximadamente 13.000, dos que sobreviviron unha sexta parte), ou devoltos a España (moitos foron executados nada máis chegar). Outros refuxiados, de grao ou pola forza, quedaron enrolados nas filas do exército francés que loitaba contra Hitler.

México, co Goberno de Lázaro Cárdenas, que xa axudara á República durante a Guerra Civil, seguiu aberto á recepción de exiliados, igual que a maioría das repúblicas de América Latina. O Goberno republicano, no exilio tras a derrota militar en 1939, acabou por establecerse neste país.

A **Unión Soviética** foi outro país importante de acollida, especialmente para os afiliados do Partido Comunista. Mención especial merece o labor realizado cos nenos e nenas que foron trasladados durante a guerra (uns 3.000, os coñecidos coma *os nenos da guerra*, dos que moitos permaneceron na URSS ata a fin do franquismo).

Non todos os exiliados saíron ao remate da Guerra Civil. Moitos tiveron que marchar nos anos posteriores, cando comprenderon que era imposible refacer a súa vida como consecuencia da forte represión exercida sobre eles polo réxime franquista.

As nenas e nenos da guerra constituíron un importante colectivo do exilio.

24. As cifras do exilio

Francia	140.000
África do norte	19.000
URSS	6.000
Outros países europeos	3.000
México	8.000
Outros países americanos	6.000
TOTAL a finais de 1939	182.000

25. Dor e rabia dun exilio

Os pasaxeiros descendieron na súa totalidade e pouco a pouco tragounos a cidade. Eu, coa maleta na man, tamén descendín: fun o último. Mirei ao meu arredor e non vin ningunha cara coñecida, ninguén que me falase, que me preguntase (...). Apoieime no baúl pensando na miña situación, na miña familia, na miña patria; sentín a soidade máis amarga da miña vida. Non tiña ningún diñeiro comigo e non tiña a menor idea de a onde podía dirixir os meus pasos (...). Estaba só, desamparado, ridiculamente parado como se caese dun planeta extraño. Déronme ganas de tirarme á auga, pero con iso non solucionaba a cousa, pois como sei nadar, o instinto de conservación había de frustrar os meus instintos suicidas (...). Volví a pensar nos meus e nunha xeada noite subíume nunha dor insoportable. Golpeei o baúl co puño para desafogar a furiosa rabia que me oprimía; era un sentimento que ata entón non sentira, porque a ira ía substituíndo á angustia.

Gerardo DÍAZ FERNÁNDEZ. **Desde a diáspora.** (Referido a 1951) [castelán]

21 Que países recibiron o maior número de exiliados españois?

O labor dos republicanos exiliados manifestouse en varias fronteiras: a política, cada vez máis debilitada e que acabou por manter unha oposición case simbólica; as manifestacións públicas na prensa e na radio dos países de acolli-da; a publicación de ensaios e obras literarias que facían referencia á situación ditatorial española... O polígrafo coruñés Salvador de Madariaga foi un dos máis constantes publicistas contra o franquismo sintetizando coa súa actitude a posición dos republicanos contra a ditadura de Franco.

26. A oposición dos intelectuais ao franquismo

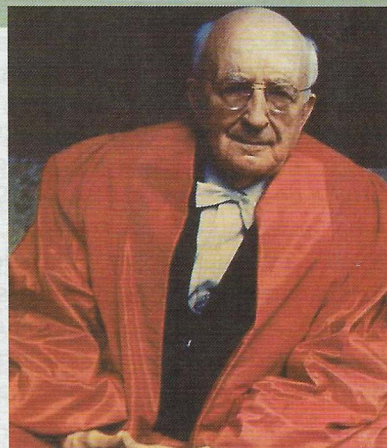
Xeneral, marche vostede. Non está no meu ánimo ofendelo, pero si falar claro; xa que, polo visto, conserva vostede ilusións sobre o que desexan a opinión nacional e a estranxeira, e aínda sobre o que están dispostas a tolerar. Non por descortesía dígolle pois: xeneral, marche vostede. (...)

En van intenta vostede presentar España ao estranxeiro como unha democracia. Non hai democracia que vala. Non hai argucia que tape as camisas de color, como Hitler, as chaquetas claras, como Hitler, os pantalóns escuros, como Hitler, o saúdo romano, como Hitler, o título de Caudillo, mala tradución de Führer, como Hitler, o partido único comendo o país en plena esmorga de corrupción, como Hitler, a prensa domesticada, como Hitler, os campos de concentración, como Hitler. Xeneral, marche vostede.

Non llo digo por ofendelo. Pero o Caudillo dun bando dunha guerra civil non vale para facer a unidade española. O home que fusilou a Companys, a Zugazagoitia, a Cruz Salido e a tantos outros innumerables non serve para facer a unidade española. Ten vostede aldraxadas e oprimidas a Cataluña, a Euskadi e a Galicia. A pesar de que vostede é galego (...) ten amordazadas as tres linguas galega, vasca e catalá; mudo o Orfeón Catalán, disperso o Instituto de Estudios Galegos de Santiago. Pero estes tres pobos teñen dereito a vivir como lles pareza nunha España que, libre, é bastante grande para todos. Como a do Señor, a de España é casa de moitas moradas. Vostede non a comprende. Xeneral, marche vostede.

Que haxa polo menos na súa vida un acto que España poida agradecerlle. Xeneral, marche vostede.

Salvador de MADARIAGA. **Carta ao xefe do Estado.** Novembro 1944 [castelán]

Salvador de Madariaga.

22 Analiza e comenta a carta de Salvador de Madariaga.

Os partidos e grupos políticos que participaron na Guerra Civil no bando republicano quedaron nunha situación complexa, caracterizada pola falta de cohesión e obxectivos comúns entre eles. No ano 1944 anarquistas e republicanos fundaron a Alianza Nacional de Forzas Democráticas, co obxectivo de restablecer as liberdades democráticas e convocar eleccións xerais e mantiveron contacto con xenerais monárquicos convencidos de que o réxime franquista non sobreviviría á derrota dos fascismos na Segunda Guerra Mundial,

pero todo quedou nun fracaso. Outro intento foi o que protagonizaron os monárquicos, defensores de Xoán de Borbón, que, buscando os máximos apoios posibles, subscribiron un pacto cos socialistas seguidores de Indalecio Prieto (Pacto de San Xoán de Luz, 1948) que se rompeu pouco despois.

■ Guerrilleiros

A guerrilla antifranquista estivo formada por grupos e partidos políticos que decidiron organizar a protesta no interior do país empregando como arma fundamental a loita armada. Nos primeiros momentos da guerra, os guerrilleiros, tamén coñecidos como *maquis* nalgúns zonas e noutras como os *fuxidos*, era xente escapada ao monte coa idea e a esperanza de que podería regresar ao cabo duns días ás súas casas, unha vez que o golpe militar estivese controlado. Pero a evolución dos feitos obrigou a moitos destes fuxidos a organizar unha resistencia que durou, nalgúns casos, case trinta anos.

Maquis participantes na invasión do Val de Arán en outubro de 1944.

En outubro de 1944 houbo un intento de invasión desde Francia, entrando polo val de Arán, na que participaron uns 10.000 guerrilleiros (Operación Reconquista). O obxectivo era provocar a caída do réxime franquista, aproveitando a debilidade dos nazis na Segunda Guerra Mundial, pero a operación saldouse cun rotundo fracaso (130 mortos, case 600 feridos, numerosos consellos de guerra e condenas a morte).

A pesar do fracaso do val de Arán, incrementouse a actividade armada coa creación das agrupacións guerrilleiras. Entre 1944 e 1952 a actividade guerrilleira foi moi intensa en Asturias, León, Sistema Ibérico, Andalucía e Galicia (uns 10.000 guerrilleiros aproximadamente). Nas guerrillas tiveron cabida todas as ideoloxías contrarias ao réxime de Franco, pero a máis significativa foi a comunista, e do PCE procedía o sentido organizativo, a conciencia política e a disciplina.

27. Principais zonas da actuación guerrilleira antifranquista

Benigno Andrade García, Foucellas.
1908-1952.

En **Galicia** a actividade da guerrilla foi extraordinaria, tanto polo número de guerrilleiros como pola súa resistencia. A partir de 1950, e como consecuencia das consignas chegadas de Francia de que se debía abandonar a resistencia armada e concentrar a actividade na oposición política, a actividade da guerrilla descendeu considerablemente, aínda que seguían actuando algúns dos máis coñecidos, que foron caendo nas mans da xustiza franquista e executados: *Pancho* (1954), Benigno Andrade García, *Foucellas*, o máis emblemático (1952); outros morreron coas armas na man, sendo Xosé Castro Veiga, *Piloto*, o derradeiro, en 1965. Nos enfrontamentos coas forzas represoras tamén caeron moitos cargos da Garda Civil, xefes e oficiais do exército, xefes locais da Falanxe, cregos adictos ao réxime, confidentes, etc.

28. Accións guerrilleiras en Galicia (1943-1954)

Enfrontamentos armados coa Garda Civil	229
Axustizados polos antifranquistas	217
Secuestros de franquistas	59
Sabotaxes	99
Guerrilleiros mortos en acción	321
Guerrilleiros detidos	461
Guerrilleiros entregados	88
Golpes económicos	1.128
Enlaces detidos	5.381
Gardas civís mortos	61
Gardas civís feridos	62

B. MÁIZ VÁZQUEZ. **Galicia na II República e baixo o franquismo**. 1988

29. A despedida dun guerrilleiro

Queridos camaradas: Comezo a escribir esta carta que non sei se poderei rematar. Sei que se aproxima a miña fin, pois o vexo na cara dos meus gardiáns, e xa estou presenciando os preparativos das feras que se dispoñen a darse un festín sanguento e precisamente en vésperas de Noiteboa. Así son estes chamados católicos. Quero aproveitar o pouco tempo que me queda e tamén as poucas forzas, pois teño o meu corpo derreado, e a bala da cabeza por momentos parece que lle quere privar a eses canallas do gozo de verme colgado. (...)

Desde o día en que me colleron (sen sentido, porque con vida xamais me deixaría atrapar), non lles importou que estivese case moribundo. Primeiro foron os interrogatorios de 12 a 14 horas ata que, esgotado, perdía o coñecemento. E cando viron que con palabras e promesas nada sacaban de min, comezaron as torturas. Nin eu mesmo recoñezo as miñas mans e pés. Estiven 15 días que non podía mexar máis que sangue (...). O mesmo que case sen vida me gritaban: cantas ou te matamos!, a miña resposta foi e segue a ser a mesma: a vida poderedes quitarma, pero non a dignidade. Nese momentos lembrábame de (...) que son comunista e guerrilleiro, e os comunistas non se acovardan, non cantan xamais. Ante isto, que importa perder a vida! (...) Camaradas, despídome de todos, dos que foron meus compañeiros de traballo, de meus irmáns guerrilleiros, da gloriosa IV Agrupación, e de vosoutros, camaradas do Partido. Despídome da miña amada Galicia, pola que dou a miña vida, con este grito que sairá da miña gorxa no derradeiro momento: Viva o Partido Comunista! Viva a República!

Segundo VILABOY MARTÍNEZ. **Carta** [enviada á Dirección do PC de Ferrol]. 17-12-1947 [castelán]

A muller tamén xogou un importante papel na resistencia, non tanto como guerrilleira, senón apoiando na retagarda, pero non por iso con menor perigo, pois as sentenzas por colaboración eran tan duras como as dos guerrilleiros.

30. A muller na resistencia

Aló polo ano 1946 caeu Manuela Sánchez, unha campesiña de 53 anos de idade, de Curtis, unha de tantas mulleres galegas que valorosamente poñían as súas casas e as súas vidas ao servizo da nosa causa. A súa casa era un punto de apoio seguro e serio.

Logo dunha acción arriscada, un grupo de guerrilleiros, vendo que eran xa as dúas da madrugada e que lles resultaba imposible chegar á base antes do amencer, quedaron en casa de Manuela para descansar. Pero o inimigo peiteaba metódicamente as vilas e as aldeas, casa por casa, monte por monte, palleira por palleira, hórreo por hórreo, pendello por pendello, corte por corte. A Garda Civil entrou na casa para rexistrala. Os guerrilleiros tiveron que facer fogo (...). O combate foi longo e encarnizado. As municións dos nosos esgotábanse. Entón Manuela, sen tremar, ordenoulles: "ídevos, meus fillos, e deixádemme un fusil". (...) Manuela, ferida, bateuse ata a derradeira bala. (...) Despois de ser torturada salvaxemente, Manuela Sánchez foi asasinada alí mesmo. Viva la República!, foron a súas derradeiras palabras.

Testemuño de Francisco Rey Balbís, Moncho [xefe da Agrupación Guerrilleira de Galicia] (En Santiago ÁLVAREZ. **Memoria da guerrilla.** 1991) [castelán]

23 Valora o papel da guerrilla como movemento de resistencia e analiza as razóns do seu fracaso.

3. Desenvolvemento económico e inmovilismo político. 1959-1973

Os anos sesenta e comezos dos setenta estiveron marcados por un importante desenvolvemento económico. Homes próximos ao Opus Dei e políticos con sólida formación técnica controlaron os gobernos, de aí que este período sexa coñecido como *autoritario-tecnocrático*. En paralelo co desenvolvemento económico producíronse importantes cambios na sociedade española, que non foron acompañados do cambio político. Este inmovilismo provocou o aumento xeral da oposición.

OPUS DEI. Asociación de fieis católicos, laicos ou clero secular, fundada en 1928 por José María Escrivá de Balaguer (santificado polo Papa Xoán Paulo II en 2002), que "se dedican, por vocación específica, ao apostolado secular e á procura da perfección cristiá a través da súa propia profesión ou oficio".

1. Os planos económicos

Os problemas económicos que viña arrastrando España desde o inicio da política de autarquía (inflación incontrolada, forte déficit co exterior, escaseza de materias primas industriais, de fontes de enerxía...) evidenciaban a necesidade de dar á economía un xiro radical. As medidas adoptadas deron bos resultados e o crecemento económico español foi, nalgúns sectores, espectacular. Estas medidas económicas estiveron favorecidas pola progresiva aceptación do réxime franquista e a integración de España no bloque occidental ou capitalista.

■ Plano de Estabilización de 1959

Foi un programa de reformas realizado por un equipo de ministros e de altos cargos técnicos (os denominados *tecnócratas*) que contou co apoio do Fondo Monetario Internacional. O seu obxectivo era abandonar o modelo autárquico e intervencionista para establecer un modelo baseado na liberalización económica, máis acorde coa economía capitalista occidental. Os principais aspectos do Plano de Estabilización eran:

- **Flexibilidade** da economía mediante a liberalización dos prezos, supresión dos intervencionismos estatais innecesarios, restablecemento da libre competencia e reaxuste da política laboral, vinculándose o aumento salarial ao aumento da produtividade.
- A **política monetaria** establecía maior elasticidade dos tipos de xuro aplicados polo Banco de España.
- No **sector exterior** estableceuse a paridade da peseta e a liberalización dos intercambios comerciais e os investimentos estranxeiros.
- No **sector público**, o Goberno comprometíase a axustar os gastos aos ingresos, reducir a inflación, mellorar o rendemento do sistema fiscal e evitar o excesivo peso do déficit da empresa pública sobre o orzamento estatal.

31. As razóns do cambio económico de 1959

Por que se produciu o cambio radical que supoñía o abandono dunha política económica orientada á contemplación do mercado interno (...) intervencionista e a implantación dunha política de apertura e liberalización interna e exterior da economía? Creo que poden encontrarse tres motivos distintos aínda que coincidentes (...).

Primeiro: a creación de estudos universitarios de Economía. Non é posible explicar as medidas e o cambio de política económica de 1959 sen ese decisivo apoio. (...)

Segundo e fundamental motivo do cambio (...) deuno a propia marcha da economía española. A defensa dos economistas dunha política distinta da aplicada contou coa oportunidade que lle concedía o esgotamento do modelo de desenvolvemento económico seguido polo país entre 1940 e 1959 (...).

Terceiro e decisivo motivo do cambio da política económica foi o ingreso de España nos organismos internacionais.

Enrique FUENTES QUINTANA. **O Plano de Estabilización económica de 1959.** 1984 [castelán]

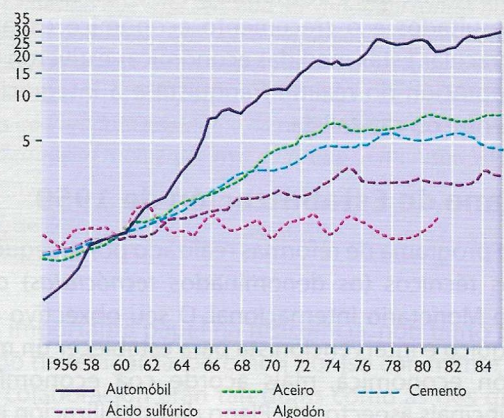
24 Cales foron as medidas económicas máis destacadas establecidas no Plano de Estabilización de 1959?

O éxito máis destacable do Plano de Estabilización foi sentar as bases para iniciar o forte crecemento da década dos anos sesenta, así como o abandono definitivo do modelo autárquico. A outra cara da moeda foi a crise que provocou o reaxuste de salarios (aumento do paro e unha forte emigración); porén, esta crise estaba superada (agás a emigración) arredor de 1962, ano no que se puxeron en práctica medidas expansivas que foron decisivas para o desenvolvemento dos anos seguintes.

32. Evolución dos índices económicos

ANO	P.I.B.	PRODUCCIÓN INDUSTRIAL	PRODUCCIÓN AGRARIA
1935	100,0	100,0	100,0
1940	79,6	101,0	73,5
1945	70,6	95,4	58,2
1950	85,3	118,3	70,3
1955	111,0	171,8	77,5
1960	132,8	264,6	91,5
1965	198,1	396,9	120,4
1970	253,6	549,3	135,6

33. Índices de produción industrial (1960=1)

■ Planos de Desenvolvemento Económico e Social

Entre 1960 e 1973 España viviu un período de espectacular crecemento económico grazas aos efectos do Plano de Estabilización e ás reformas e medidas establecidas nos **Planos de Desenvolvemento**, elaborados por un grupo de tecnócratas dirixidos por Laureano López Rodó. Os Planos foron tres: **I** (1964-66), **II** (1969-72) e **III** (1972-75). Todos eles centraron a súa atención preferente no desenvolvemento da industria, o sector que se consideraba esencial para lograr o crecemento económico.

Os seus obxectivos eran: aumentar ao máximo o crecemento do produto nacional; alcanzar o pleno emprego; potenciar a progresiva integración da economía española na economía mundial; lograr unha distribución máis equitativa da renda, e facer máis flexible o sistema económico.

Os **Polos de Desenvolvemento e Promoción Industrial** foron creados para corrixir os desequilibrios rexionais, potenciando novas industrias mediante unha serie de medidas favorables (exencións fiscais, terreo industrial barato, subvencións para instalalas...). Deste modo, localidades que practicamente non tiñan ningún tipo de instalación fabril contaron con instalacións industriais (no I Plano: A Coruña, Vigo, Burgos, Valladolid, Zaragoza, Huelva e Sevilla; no II: Oviedo, Logroño, Córdoba e Granada). Complemento dos Polos de Desenvolvemento foron as **Grandes Áreas**, creadas co mesmo obxectivo de corrixir os desequilibrios rexionais.

- O **sector industrial** experimentou un espectacular crecemento e diversificación, o que permitiu que España se situase como a décima potencia do mundo occidental en 1974.
 - As industrias de base, especialmente a siderurxia, resultaron moi beneficiadas.
 - As de bens de consumo creceron considerablemente, sobre todo a do automóbil (o popular modelo 600 fabricado pola SEAT en Barcelona converteuse no símbolo da nova sociedade de consumo); en Valladolid instalouse a FASA-RENAULT que tamén produciu modelos económicos e populares (o *catro latas*).
 - Instaláronse refinerías para a transformación e refinado de petróleo.
 - Mantívose a industria mineira tradicional (carbón), a pesar da súa escasa rendibilidade.
 - Potenciouse a produción hidroeléctrica a partir da construción de encoros. A inauguración por Franco deste tipo de instalacións acabou sendo unha imaxe familiar para os españois. En Galicia construíronse 12 grandes encoros entre 1949 e 1975 (Belesar, As Portas, Portodemouros, San Estevo, As Cunchas, Os Peares ...), a metade deles explotados por FENOSA.
- O sector **agrario** non participou na mesma medida que o industrial do

Laureano López Rodó presentando o III Plano de Desenvolvemento.

Factoría barcelonesa onde se fabricaba o Seat 600, símbolo da prosperidade da época.

34. Encoros e pantanos. 1963-1972 (M. Artola)

35. Evolución do número de turistas en España

1951	1.263.197
1955	2.522.402
1960	6.113.255
1965	14.251.428
1970	24.105.312
1973	34.558.943

Emigrante (L. Seoane. 1967).

25 Cales eran os obxectivos dos Planos de Desenvolvemento?

desenvolvemento. Aumentou a gandería vacúa e a importación de razas selectas, pero retrocedeu o gando lanar. Foi importante a mecanización e introdución de melloras técnicas (fertilizantes, insecticidas, herbicidas, especialización de produtos e zonas...).

- Nos **restantes sectores económicos**, existen fortes diferenzas:
 - A construción experimentou un extraordinario auxe ao ritmo do crecemento urbano e das novas áreas urbanizadas, especialmente as costeiras para atender as necesidades do turismo, que experimentou un espectacular incremento.
 - Tamén foi importante o incremento na construción de estradas e inicio das primeiras autoestradas.
 - O turismo experimentou un crecemento espectacular, contribuíndo ao desenvolvemento económico, especialmente nas zonas costeiras mediterráneas polas favorables condicións climatolóxicas (turismo de sol e praia).
 - A balanza comercial mantívose negativa, pola importación de abundante material para a industria (ata o 70 % do total das importacións) e a dependencia tecnolóxica e financeira do exterior.

Os datos económicos globais evidencian con claridade este crecemento: o PNB, que diminuíra entre 1935 e 1950, medrou lentamente na década dos cincuenta para facelo dun modo espectacular a partir dos anos sesenta. A renda per capita, que en 1964 era de 660 \$, en 1972 ascendía a 1.239 \$, aínda que seguía sendo inferior á media europea.

Pero este desenvolvemento económico interno non foi capaz de absorber a man de obra excedente, polo que na década dos sesenta se produciu un forte incremento da **emigración**, tanto no interior da Península desde as zonas agrarias ás industrializadas, como cara ao exterior, especialmente aos países europeos.

36. Migración interior en España (1960-70)

37. Emigración exterior

Período	América	Europa
1951-60	668.003	—
1961-70	232.221	779.592
1971-80	51.663	447.794

O crecemento económico non estivo exento de **problemas** e escándalos, entre os que destacou o de MATESA, unha empresa catalá de maquinaria téxtil na que foi descuberto en agosto de 1969 un importante fraude financeiro no que estaban involucrados membros do Goberno. Por outra parte, o crecemento económico no tivo practicamente en conta as repercusións de tipo ambiental (instalación de industrias contaminantes con escaso control en zonas pouco axeitadas, urbanismo salvaxe nas costas) nin de impacto no urbanismo das cidades (especulación do chan, chabolismo, construción de mala calidade...).

26 Que papel xogaron o turismo e a emigración no crecemento económico español?

2. Cambios sociais e forzas de oposición

O crecemento económico potenciou cambios sociais, pero no conseguiu introducir modificacións significativas no réxime político, polo que a oposición foi en aumento.

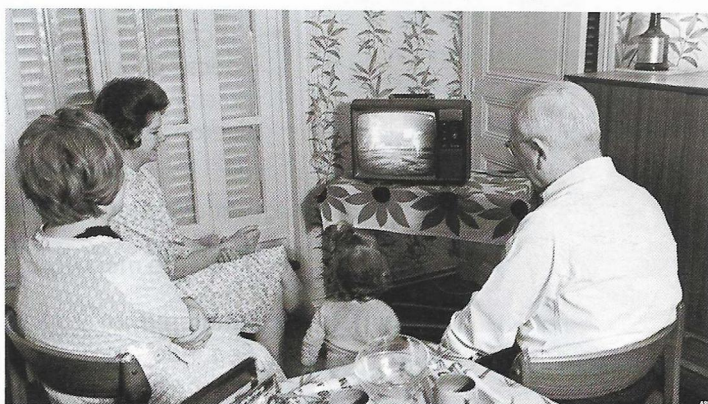
■ Cambios sociais

As melloras logradas polo desenvolvemento económico, as influencias estranxeiras a través do turismo e da emigración, a influencia dos medios de comunicación... fixeron que a sociedade española dos anos sesenta fose cada vez máis parecida á de Europa occidental, máis urbanizada, dinámica, secularizada, aberta e cun mellor nivel de vida con respecto ás décadas anteriores.

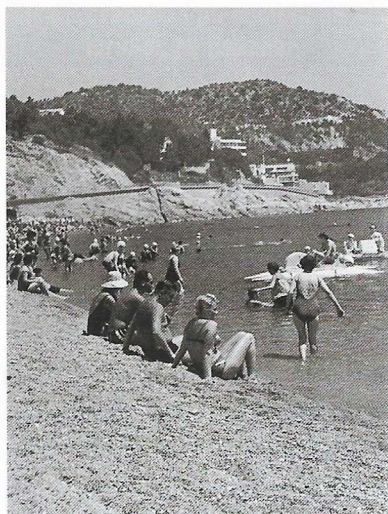
Estes cambios foron apreciables nos **costumes** e na **vida cotiá** en aspectos como:

- Aumento, mellora e variación dos produtos da dieta alimenticia.
- Crecemento da capacidade adquisitiva e maior acceso a bens de consumo, entre os que destacou o equipamento doméstico (neveiras, lavadoras, televisores xa ao final do período...) e, sobre todo, o automóbil.
- Inicio das viaxes familiares e en grupo nos períodos das vacacións pagadas.
- Mellora considerable da hixiene e a saúde, grazas á xeneralización da Seguridade Social.
- Maiores posibilidades de posuír unha vivenda en propiedade grazas aos programas de construción de vivendas protexidas (case 4 millóns entre 1961 e 1971).
- Mellora do nivel de alfabetización polo descenso do analfabetismo, que pasou do 135,1 por mil en 1960 ao 87,7 en 1975, e a ampliación da escolaridade obrigatoria ata os cator-

A finais dos 60 comezaron a ser habituais nos fogares españois os televisores.

Polígono de vivendas protexidas.

Escena típica dunha praia española a finais do franquismo.

Os cantautores contribuíron á crítica do franquismo.

ce anos coa Lei Xeral de Educación de 1970. A escola privada de relixiosos e relixiosas foi perdendo o monopolio educativo a favor da pública.

- A influencia dos medios de comunicación e, sobre todo, a entrada masiva de turistas, favoreceron a adopción de actitudes menos intransixentes que, paradoxalmente, topaban co autoritarismo dun réxime político que permanecía inmóbil. Os primeiros bikinis de estranxeiras nas praias españolas provocaron as protestas de sectores ancorados no pasado.
- O impacto do Concilio Vaticano II orixinou tamén importantes cambios na sociedade e no clero co nacemento das *Comunidades de Base* (nas que se intentaba vivir de modo máis íntimo e menos oficialista a cuestión relixiosa) ou os *curas obreiros* (instalados nas barriadas obreiras e que exercían o seu ministerio sacerdotal de forma máis próxima aos problemas concretos dos seus fregueses).
- Cambios na estética da moda: pelos longos estilo Beatles (que visitaron España en 1964); pantalón para a muller (cualificados como *pouco femininos*); vestimenta informal...
- Importantes cambios nos gustos musicais coa aparición de cantautores (moitos deles defensores das liberdades a través das letras das súas cancións: Serrat, Raimond, Paco Ibáñez, Labordeta...), de autores estranxeiros, do rock, de novos bailes e grupos musicais...
- No goce do tempo libre, o fútbol –deporte de masas por excelencia na época– ocupou un lugar preferente; os triunfos internacionais dun equipo eran tomados como éxitos nacionais e as quinielas (iniciadas en 1946) tiveron un enorme éxito.

Igualmente significativos son os cambios na **estrutura social**:

- Aumento moi considerable das clases medias.
- Progresiva incorporación da muller ao mundo do traballo fóra do fogar. Segundo datos da Organización Internacional do Traballo, en 1970, en España traballaban o 17,9 %, mentres que en Francia facíano o 29,4 % e o 32,6 % no Reino Unido.
- Lento pero imparable proceso de alteración da familia tradicional.

■ Forzas de oposición

Ao tempo que se liberalizaba e melloraba a situación económica, os anos sesenta estiveron caracterizados pola intensificación da oposición, que demandaba a restauración do sistema democrático. En 1963, nun intento de mellorar a súa imaxe ante a opinión pública internacional, o Goberno creou o **Tribunal de Orde Pública** (TOP), diminuíndo a actuación dos Tribunais Militares. Este Tribunal estaba encargado de xulgar delitos políticos e de opinión contrarios ao réxime.

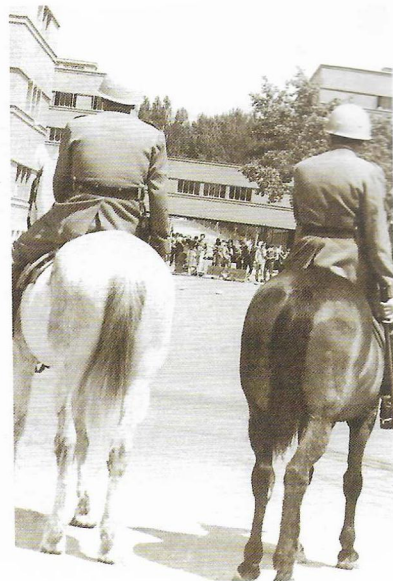
As principais fronteas opostas estiveron en:

- A **Universidade**. As primeiras manifestacións de protesta apareceron en febreiro de 1956, centradas en conseguir un sindicalismo de estudantes

27 Que cambios experimentou a sociedade española dos anos sesenta en comparación coa dos anos corenta?

democrático que substituíse ao oficial (SEU); pero a resposta do Goberno, que consideraba as protestas como un problema de orde pública, foi sempre dura: expedientes, detencións, suspensións das clases, peche de universidades, profesores expedientados e apartados das súas cátedras (de moita repercusión foi a expulsión das súas cátedras dos profesores Tierno Galván, Aranguren e García Calvo en 1965).

- **O Movemento Obreiro.** A partir dos anos sesenta as accións de protesta multiplicáronse: folgas para conseguir melloras salariais e redución da xornada laboral, en solidariedade con compañeiros detidos ou sancionados... Neste contexto naceron en 1962, na clandestinidade, unhas comisións obreiras que lograron importantes éxitos electorais dentro da organización sindical oficial; foron o xermolo do sindicato **Comisións Obreiras** (CC OO). A táctica defendida por líderes como Marcelino Camacho ou Julián Ariza foi introducirse e aproveitar as estruturas do sindicato vertical para poder chegar con máis facilidade aos obreiros.

Actuación policial contra unha manifestación universitaria.

En 1962-63 producíronse os primeiros conflitos laborais graves (Asturias, Cataluña e País Vasco); a represión sufrida por líderes, militantes ou simples simpatizantes estimulou a afiliación e a votación nas eleccións sindicais aos representantes de CC OO, da UXT e doutros grupos sindicais clandestinos como a Fronte Sindical dos Traballadores (vinculado a círculos católicos) e Unión Sindical Obreira (USO).

Un fito importante da protesta obreira (que combina reivindicacións proletarias con esixencias de democratización) tivo lugar en **Ferrol** do 10 de marzo de 1972 cando, como resultado do enfrontamento das forzas da orde pública cunha manifestación de varios miles de persoas, resultaron feridos máis de vinte traballadores e dous caeron mortos. Con motivo destes sucesos, o bispo de Mondoñedo-Ferrol, Miguel Ángel Araújo, manifestou a súa protesta redactando un escrito que foi lido en todas as igrexas da diocese; o texto era un ofrecemento ao diálogo e constitúe un cambio importante na evolución do comportamento da Igrexa galega con respecto ao réxime. As manifestacións de repulsa polos feitos de Ferrol esténdense por toda Galicia e na factoría Citroën de Vigo iniciouse, aos poucos días, unha segunda folga que durante vinte días mantivo á cidade en tensión. Estas folgas contribuíron poderosamente ao desprestixio do réxime.

Monumento ás vítimas do 10 de marzo de 1972 en Ferrol.

38. Os sucesos do 10 de marzo de 1972 en Ferrol

Aquela noite [10-3-1972] reunímonos uns cantos dirixentes de CC OO (...) e preparamos as mobilizacións do día seguinte para forzar a reapertura da factoría (Bazán). Quedáramos xa na asemblea en concentrarnos nas portas á hora de entrada, e programamos entón mobilizarnos durante a mañá por Ferrol para reclamar que as portas se volvesen a abrir e a readmisión dos despedidos (...).

O mesmo día dez a primeiras horas da mañá había moita policía secreta por Ferrol (...). Ao ver que as portas estaban pechadas decidimos realizar unha manifestación cara ao barrio de Caranza, xa que alí traballaban moitos obreiros da construción aos que iamos pedir solidariedade (...).

Ao pasar xa o cruce das Pías, cando a cabeza da manifestación estaba chegando á ponte da Rúa Nova de Caranza, chegaron numerosos coches da Policía Armada desde as Casas Baratas e intentaban dividir en dúas a manifestación e dispersarnos (...). Daniel Niebla caeu diante de min morto dun tiro na fronte e Xulio Aneiros foi ferido de gravidade dun balazo no pescozo. A policía despois montou nos coches e escapou.

Rafael PILLADO. "O dez de marzo en Ferrol", **A Nosa Terra**. Novembro de 1988.

28 Valora o papel da oposición universitaria e obreira e os cambios da Igrexa a finais dos anos sesenta e comezos dos setenta. Que sucedeu en Ferrol en marzo de 1972?

- **A Igrexa Católica.** Os cambios introducidos polo Concilio Vaticano II modificaron o comportamento dunha parte do clero español. En 1960, 339 sacerdotes asinaron un documento, desautorizado pola xerarquía eclesiástica, denunciando os malos tratos e a falta de liberdades. En 1971, unha asemblea conxunta de bispos e sacerdotes presentou unha resolución na que se solicitaba a democratización, a recuperación dos dereitos e liberdades e na que se solicitaba o perdón por non colaborar na reconciliación entre españois enfrontados na Guerra Civil. Desde finais dos anos 60 o Vaticano trataba de revisar o Concordato de 1953, para eliminar o privilexio de Franco de presentar a terna para a elección de bispos, pero as circunstancias políticas impediron chegar a acordos. En moitos puntos de España estaban xurdindo movementos católicos de renovación entre a xuventude e o mundo obreiro como a Xuventude Obreira Católica (JOC) e a Irmandade Obreira de Acción Católica (HOAC).
- **A oposición política.** Foi en aumento nos anos sesenta e comezos dos setenta: maior actividade terrorista, incremento dos militantes e simpatizante da oposición interna (que debía actuar de forma clandestina) e da solidariedade coa oposición desde o exterior.

En 1959 fundouse **ETA** (*Euzkadi Ta Askatasuna*, Euskadi e Liberdade) como unha forma radicalizada do nacionalismo vasco, dominado ata entón polo Partido Nacionalista Vasco. Naceu dun sector das Xuventudes do PNV e do grupo estudantil EKIN, como "unha organización clandestina revolucionaria que defende a loita armada como medio para conseguir a independencia de Euskadi". As accións terroristas levadas a cabo por ETA multiplicáronse rapidamente tras o primeiro asasinato en 1968. O réxime respondeu coa **Lei de represión de bandidaxe e terrorismo**, polo que pasaban á xurisdición militar todos os delitos de carácter sociopolítico, e establecía de forma habitual o estado de excepción. Como resposta, aumentou a oposición vasca, especialmente tras as sentenzas ditadas no *Proceso de Burgos* de 1970 contra dezaseis etarras (nove penas de morte que logo foron conmutadas pola cadea perpetua debido ás presións internacionais, incluída a petición de clemencia do Papa Paulo VI).

En febreiro de 1962 o Goberno de Franco formulou a petición de entrada na Comunidade Económica Europea. Desde o exilio, Salvador de Madariaga, intelectual español e presidente da Internacional Liberal, organizou, en xuño dese ano a asistencia de destacados membros da oposición do interior e do exilio a unha reunión do **Congreso do Movemento Europeo** reunido en Múnic. Todos tiñan en común o desexo de instaurar en España un sistema político democrático. A resolución aprobada esixía aos países que quixesen entrar a formar parte dos organismos europeos ter réximes democráticos. A prensa do réxime franquista cualificou este Congreso como Contubernio de Múnic. Moitos dos asistentes foron confinados ao seu regreso a España, ou tiveron

Rolda de prensa de ETA.

que exiliarse. Mentres, o Goberno organizaba manifestacións contra esta suposta inxerencia exterior nos asuntos internos de España.

39. España debe democratizarse

O Congreso do Movemento Europeo reunido en Múnic (...) estima que a integración (...) de todo país a Europa, esixe de cada un deles institucións democráticas, o que significa, no caso de España, (...) o seguinte:

1. *A instauración de institucións autenticamente representativas e democráticas (...).*
2. *A efectiva garantía de todos os dereitos da persoa humana, en especial os de liberdade persoal e de expresión, con supresión da censura gubernativa.*
3. *O recoñecemento da personalidade das distintas comunidades naturais.*
4. *O exercicio das liberdades sindicais sobre bases democráticas (...).*
5. *A posibilidade de organización de correntes de opinión e de partidos políticos co recoñecemento dos dereitos da oposición.*

IV CONGRESO DO MOVEMENTO EUROPEO. **Resolución** [aprobada por unanimidade]. 7/8-6-1962 [francés]

Entre os partidos obreiros destacou a actividade do **PCE**, que mantivo unha intensa oposición ao franquismo tanto no interior, de forma clandestina, como no exilio. O **PSOE** estivo dividido entre os socialistas do exilio (os *históricos*) e os do interior (os *renovados*).

29 Por que as resolucións do Congreso de Múnic molestaron tanto ao réxime de Franco?

3. As relacións co exterior

Os anos sesenta están marcados, desde o punto de vista da política exterior, polo desexo do Goberno de ser aceptado nos organismos internacionais máis significativos.

- **Comunidades Europeas.** España solicitara en 1962 a súa entrada na Comunidade Económica Europea, pero non foi admitida por non ter establecido un réxime de liberdades democráticas, de modo que unicamente conseguiu un tratado comercial de tipo preferencial en 1970.
- **Problemas con Marrocos.** A finais de 1957 tropas marroquís atacaron os territorios españois de Sidi Ifni e cabo Xubi, sendo rexeitadas polas tropas da Lexión. As dificultades para defender cabo Xubi levaron a España a cedelo a Marrocos en abril de 1958. Máis tarde, en 1969, entregouse a Marrocos, por aplicación da resolución da ONU sobre descolonización, o territorio de Sidi Ifni.
- **Guinea Ecuatorial.** A colonia española estaba formada polos territorios de Guinea continental e a insular de Fernando Poo. En 1968 o Goberno español cedeu ás presións do movemento de liberación e concedeu a independencia tras a celebración dun referendo.
- **Xibraltar.** Foi un asunto preferente dos gobernos de Franco. A Asemblea da ONU resolveu a favor de España o vello preito recomendando a descolonización da colonia por parte de Gran Bretaña. A negativa do Goberno británico provocou o pechamento da fronteira (4-5-1968), pero o problema seguiu sen solucionarse. Gran Bretaña non estaba disposta a cedelo e os xibraltareños preferían ser ingleses, como o manifestaron nun referendo en 1967.

Fraga e Macías asinan a acta de independencia de Guinea Ecuatorial (12-10-1968).

Baño en Palomares do ministro de Información e Turismo, Manuel Fraga, e o embaixador norteamericano o 8-3-1967.

- **EE UU.** Os acordos de 1953 foron renovados en 1963. As boas relacións continuaron, a pesar de que en xaneiro de 1966 tivo lugar un grave accidente ao chocar dous avións norteamericanos; as catro bombas termonucleares que transportaba un deles caeron á altura da localidade de Palomares (Almería), tres en terra, que foron rapidamente localizadas, e unha no mar, recuperada ao cabo de 80 días. Ademais da contaminación provocada, o accidente significaba a violación dos acordos bilaterais de que en España non se depositarían bombas deste tipo nin os avións norteamericanos sobrevoarían con esa carga o espazo aéreo español. A situación quedou *disimulada* polas autoridades, que minimizaron os feitos, e o entón ministro de Turismo, Manuel Fraga, e o embaixador norteamericano en España bañáronse pouco despois nas augas de Palomares para demostrar que non estaban contaminadas. En 1970 asinou un novo acordo, a pesar do trato desigual que supoñía para España (unicamente un punto de apoio estratéxico para os intereses norteamericanos).

30 Por que a Comunidade Económica Europea non admitiu a España como Estado membro?

31 Por que foi grave o incidente de Palomares?

4. A agonía do franquismo. 1973-1975

Os últimos anos do franquismo foron os máis axitados. A prosperidade económica dos anos sesenta (freada pola crise económica de 1973) fixo xurdir unha ansia xeral de cambio e de maiores liberdades. Incluso nas filas franquistas xurdiron diferenzas entre os sectores máis conservadores e aqueles que pretendían unha moderada apertura.

1. Crise económica e política

O ano 1973 resultou especialmente grave para Franco e o seu réxime. O deterioro físico do ditador e as dificultades económicas e políticas do seu réxime anunciaban a fin.

■ Crise económica

A crise enerxética de 1973 (producida pola subida dos prezos do petróleo decidida pola OPEP) e o inicio dun novo ciclo tecnolóxico afectaron gravemente a economía mundial. Os países occidentais máis industrializados reduciron o consumo de petróleo, e iniciaron un proceso de reconversión industrial. Pero o Estado franquista non adoptou ningún tipo de medidas e a crise sacou á luz os defectos estruturais do desenvolvemento económico dos anos sesenta: a dependencia tecnolóxica do estranxeiro, o elevado endebedamento da empresa pública, a necesidade de reconverter a industria e adaptala ás novas necesidades, o aumento do paro... O *milagre* español remataba.

40. Evolución da construción naval

ANO	T.R.B.	ÍNDICE
1960	25.629	48
1965	35.516	66
1970	208.158	389
1975	673.636	1.258
1980	157.277	294

■ A morte de Carrero Blanco

En 1973, de acordo coa Lei Orgánica do Estado, Franco continuou exercendo a xefatura do Estado pero en maio cedeu a presidencia do Goberno ao seu máis fiel colaborador: Luis Carrero Blanco, o home da súa máxima confianza, que representaba o inmovilismo do sistema, ao denominado *búnker*.

41. O pensamento de Carrero

Son un home totalmente identificado coa obra política do Caudillo, plasmada doutrinalmente nos Principios do Movemento Nacional e nas leis fundamentais do Reino; a miña lealdade a súa persoa e á súa obra é total, clara e limpa (...); a miña significación política, señores procuradores, está ben clara: son un home do Movemento Nacional. E se entre a enorme masa de españois que aceptan estes principios, que son permanentes e inalterables, e as Leis que integran o noso sistema institucional sen reservas mentais de ningunha especie, se admite a posible existencia de matices, grupos ou o que chaman "familias políticas", quede ben claro igualmente que estou con todos en xeral e con ningún en particular.

Luis CARRERO BLANCO. **Discurso** [nas Cortes]. 20-7-1973 [castelán]

Luis Carrero Blanco e Franco en 1973.

Pero o novo Goberno case non tivo tempo de se estreir porque o 20 de decembro de 1973 Carrero falecía vítima dun atentado de ETA (*operación ogro*). Este magnicidio político afectou profundamente a Franco: desde un punto de vista político, Carrero representaba a continuidade do réxime, a salvagarda das súas esencias, era a figura clave do futuro da ditadura; desde un punto de vista persoal, representaba a fidelidade á persoa e á obra de Franco durante case corenta anos. As bágoas vertidas por Franco no seu funeral eran moi elocuentes.

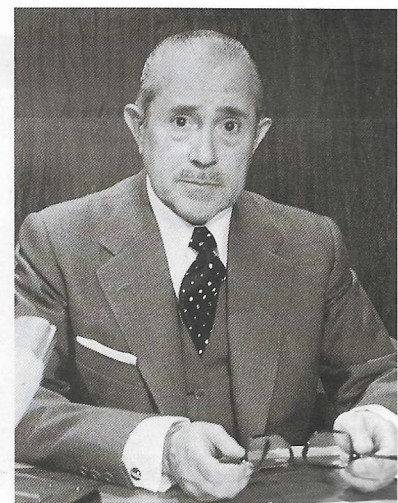
■ O Goberno de Arias Navarro

Tras a morte de Carrero, Franco nomeou como novo presidente ao ministro de Gobernación, Carlos Arias Navarro, unha personalidade pouco relevante dentro dos grupos afíns ao réxime; era esencialmente un *franquista* partidario da *liña dura*. En febreiro de 1974 presentou nas Cortes un programa de goberno no que anunciaba unha serie de reformas popularmente coñecidas como o **espírito do 12 de febreiro**: maior liberdade de prensa, elección de alcaldes, creación de asociacións políticas, maior liberdade xudicial e reforma da lei sindical.

Estes débiles intentos renovadores chocaron coa negativa a introducir cambios por parte dos sectores máis inmovilistas. O caso máis significativo foi o do ministro de Información e Turismo Pío Cabanillas, que foi destituído por intentar ampliar a liberdade de prensa. Ante este inmovilismo, a oposición ao réxime incrementouse con forza.

Franco dalle o pésame á viúva de Carrero.

Carlos Arias Navarro (1908-1989).

32 Que significado político tivo a morte de Carrero Blanco? Quen lle sucedeu na presidencia do Goberno?

2. O incremento das forzas de oposición

O deterioro da saúde de Franco e as promesas de reformas intensificaron a actividade dos grupos de oposición ao réxime, tanto no interior como no exterior de España.

■ A oposición no interior

Desde 1973 incrementouse a oposición, tanto en sectores tradicionalmente fieis ao franquismo como nas forzas que se opuxeron desde os seus inicios.

- **Disidencias políticas.** Esperanzados polas reformas anunciadas o 12 de febreiro de 1974, diversos políticos e intelectuais pretenderon unha transformación do réxime cara á posicións máis democráticas desde dentro do propio sistema; a maioría deles formaron parte do grupo **Tácito**, pseudónimo co que os seus compoñentes asinaban a maior parte dos artigos periodísticos.

42. Ideoloxía e propostas de *Tácito*

Os que se agrupan baixo este pseudónimo coinciden, entre outros, nos seguintes puntos:

- a) A convivencia nacional debe asentarse sobre bases democráticas e pluralistas.*
- b) Debe fomentarse a apertura de novas canles de participación na vida pública, con recoñecemento efectivo do principio de representación.*
- c) O obxectivo primario é (...) o efectivo respecto dos dereitos fundamentais e a realización das transformacións sociais e económicas que garantan a igualdade de oportunidades entre todos os españois.*

TÁCITO. Liñas definitorias. 10-12-1974 [castelán]

- Na **Igrexa**, tradicional apoio do réxime, aumentaron as críticas e o distanciamento. O problema máis grave foi o caso do bispo de Bilbao Antonio Añoveros, orixinado pola defensa que este fixo nunha carta pastoral (febreiro 1974) do uso do éuscaro nas igrexas. Arias Navarro ordenou a expulsión do bispo e, ante a ameaza de excomunión, tivo que retirar a orde. A tensión foi máxima, poñéndose de manifesto a progresiva perda de apoio de importantes sectores da Igrexa ao réxime.

Militares da Unión Militar Democrática procesados en setembro de 1975.

- No **exército**, a oposición estivo representada pola **Unión Militar Democrática**, organización fundada en agosto de 1974 que defendía que a institución militar non fose un obstáculo no camiño cara á democracia. Deste modo o exército, principal soporte do réxime autoritario de Franco, mostraba que xa non era a institución monolítica de anos atrás, e que moitos oficiais novos eran partidarios dun réxime democrático.
- Os **obreiros** e os **universitarios** intensificaron a súa actividade a través de folgas, manifestacións e protestas agravadas pola crise económica e a falta de liberdades.
- A actividade **terrorista** contribuíu ao clima de malestar social con numerosos atentados de ETA, FRAP (Frente Revolucionario Antifascista e Patriótico) e GRAPO (Grupos de Resistencia Antifranquista Primeiro de Outubro).

A pesar de todo, o réxime non cedía. En marzo de 1974 era executado o anarquista Salvador Puig Antich (o derradeiro por garrote), o que orixinou numerosas condenas internacionais do réxime de Franco; e en agosto de 1975 aprobouse unha nova lei antiterrorista que ampliaba a aplicación da pena de morte. En varios consellos de guerra ditáronse once penas de morte para implicados en actos terroristas. As peticións de clemencia chegaban de todas as estancias: os bispos, o Papa, diversos gobernos estranxeiros... pero cinco dos condenados foron fusilados en setembro de 1975 (3 do FRAP e 2 de ETA).

33 Cales foron as principais dificultades do Goberno de Arias no interior?

■ A oposición no exterior

Os partidos e organizacións antifrancistas iniciaron un proceso de unidade para restablecer a democracia en España. En xullo de 1974, por iniciativa do líder do PCE Santiago Carrillo, constituíuse en París a Xunta Democrática e en xuño de 1975 organizouse a Plataforma de Convergencia Democrática, liderada polo PSOE. Os contactos entre ambas deron como resultado a Plataxunta (outubro 1975). Paralelamente, o PSOE resolvía no Congreso de Suresnes (Francia, outubro 1974) a crise aberta entre os afiliados do interior (os renovados) e os do exilio (os históricos) coa elección de Felipe González como secretario xeral.

34 Que principios reivindicaban a Xunta Democrática e a Plataforma de Convergencia Democrática?

43. Propostas da Xunta e da Plataforma

A Xunta Democrática propugna:

1. *A formación dun Goberno provisional que substitúa ao actual para devolver ao home e á muller españois, maiores de dezaioito anos, a plena cidadanía mediante o recoñecemento legal de todas as liberdades, dereitos e deberes democráticos.*
2. *A amnistía absoluta de todas as responsabilidades por feitos de natureza política (...) ou sindical.*
3. *A legalización dos partidos políticos, sen exclusións.*
4. *A liberdade sindical e a restitución ao movemento obreiro do patrimonio do Sindicato Vertical.*
5. *Os dereitos de folga, de reunión e de manifestación pacífica.*
6. *A liberdade de prensa, de radio, de opinión e de información (...).*
7. *A independencia (...) da función xudicial.*
8. *A neutralidade política e a profesionalidade (...) das Forzas Armadas.*
9. *O recoñecemento, baixo a unidade do Estado español, da personalidade política dos pobos catalán, vasco, galego e das comunidades rexionais que o decidan democraticamente.*
10. *A separación da Igrexa e do Estado.*
11. *A celebración dunha consulta popular (...) para elixir a forma definitiva do Estado.*
12. *A integración de España nas Comunidades Europeas, o respecto aos acordos internacionais e o recoñecemento da coexistencia pacífica internacional.*

XUNTA DEMOCRÁTICA. **Programa.** 1974 [castelán]

Establecer e organizar un réxime democrático e pluralista, con estrutura federal do Estado.

Liberación inmediata dos presos políticos e sindicais e regreso dos exiliados.

Restablecemento da liberdade de asociación e o dereito de folga, así como a liberdade de expresión, reunión e manifestación e todos os demais dereitos recoñecidos nos textos dos organismos internacionais.

PLATAFORMA DE CONVERXENCIA DEMOCRÁTICA. **Programa.** 1975 [castelán]

Marcha Verde no Sáhara.

3. Os problemas exteriores: a Marcha Verde

España conservaba a colonia africana do Sahara. En 1973 o Goberno prometera realizar un referendo para que a poboación saharauí manifestase se estaba a favor da independencia (reclamada pola Fronte Polisaria) ou da integración en Marrocos. Aproveitando a feble posición internacional de España e a enfermidade de Franco, o rei Hassan II de Marrocos organizou unha marcha de 200.000 marroquís -a Marcha Verde- coa que pretendía invadir o territorio saharauí e anexionar eses territorios a Marrocos (30-10-1975).

Nestes críticos momentos, o príncipe Xoán Carlos (que ocupaba interinamente a xefatura do Estado por enfermidade de Franco) realizou unha viaxe (1-11-1975) ao Sahara para visitar as tropas alí destinadas, viaxe que tivo efectos moi positivos entre os altos mandos militares, descontentos pola incerteza dos acontecementos. En novembro, o Consello de Seguridade da ONU pediu a Marrocos que detivese a ocupación do Sahara e Hassan II ordenou o retorno dos compoñentes da Marcha Verde; poucos días máis tarde asinou en Madrid un acordo con Marrocos e Mauritania e as Cortes aprobaron o reparto do Sahara entre os dous países sen escoitar a opinión dos saharauís. O 28 de febreiro de 1976 España abandonou o Sahara.

35 Que foi a Marcha Verde? Como se resolveu o problema do Sahara?

Arias Navarro visita a Franco no hospital na súa primeira convalecencia en 1974.

4. Enfermidade e morte de Franco

A saúde de Franco foise deteriorando desde 1974. Aínda así, o 1 de outubro de 1975, con motivo do aniversario do seu ascenso á xefatura do Estado, organizouse un acto multitudinario na Praza de Oriente no que Franco pretendía demostrar ao mundo enteiro que seguía contando co apoio popular. Foi o seu derradeiro discurso.

44. Derradeiro discurso de Franco

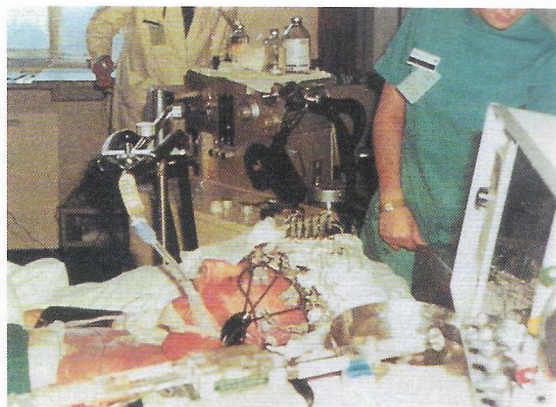
Españóis: grazas pola vosa adhesión e pola serena e viril manifestación pública que me ofrecedes en desagravio ás agresións de que foron obxecto varias das nosas representacións e establecementos en Europa [ovación], que veñen demostrar, unha vez máis, o que podemos esperar de determinados países corrompidos (...) [gran ovación e berros: España unida, xamais será vencida!].

Todo obedece a una conspiración masónica esquerdista da clase política en contubernio coa subversión comunista terrorista no social, que se a nós nos honra, a eles fainos viles. [gran ovación e berros de ETA ao paredón!].

Estas manifestacións demostran, por outra parte, que o pobo español non é un pobo morto ao que se lle pode enganar [gran ovación]; está esperto e vela as súas razóns e confía que a valía das forzas gardadoras da orde pública e suprema garantía da unidade das forzas da terra, mar e aire respaldando a vontade da nación, permitan ao pobo español descansar tranquilo. Evidentemente, o ser español volve a ser hoxe unha cousa seria no mundo: Arriba España! [gran ovación].

Francisco FRANCO. **Discurso** [Madrid, praza de Oriente] 1-10-1975 [castelán]

O 5 de outubro sufriu o primeiro infarto e na semana seguinte presentáronse todo tipo de complicacións (infartos, hemorrxias internas) que lle ocasionaron unha longa agonía. A súa morte tivo lugar o 20 de novembro de 1975, xustamente trinta e nove anos despois da morte de José Antonio Primo de Rivera. Foi enterrado o día 23, ao lado do fundador da Falanxe, na igrexa do Val dos Caídos. No seu *testamento político*, lido aos españois por televisión por Carlos Arias Navarro, reiteraba as ideas básicas nas que sustentara o réxime desde 1936: o catolicismo como base do seu ideario político, unidade da patria, autoritarismo, rexeitamento da democracia e do liberalismo.

Franco entubado nunha prolongada agonía.

45. O testamento político de Franco

Españóis: ao chegar para min a hora de render a vida ante o Altísimo e comparecer ante o seu inapelable Xuízo, pido a Deus que me acolla benigno na súa presenza, pois quixen vivir e morrer como católico. No nome de Cristo hónrome e foi a miña constante vontade ser fillo fiel da Igrexa, e no seu seo vou morrer. Pido perdón a todos, como de todo corazón perdoo a cantos se declararon inimigos meus sen que eu os tivese como tales. Creo e desexo no ter máis que aqueles que o foron España, á que amo ata o derradeiro momento e á que prometín servir ata o derradeiro alento da miña vida, que xa sei que está próximo.

Quero agradecer a cantos colaboraron con entusiasmo, entrega e abnegación na gran empresa de facer unha España unida, grande e libre.

Polo amor que sinto pola nosa patria, pídvos que perseveredes na unidade e na paz e que rodeedes ao futuro rei de España, don Xoán Carlos de Borbón, do mesmo afecto e lealdade que a min me brindastes, e lle prestedes, en todo momento, o mesmo apoio de colaboración que tiver de vós.

Nos esquezades que os inimigos de España e da civilización cristiá están alerta.

Velade tamén, e para iso depoñede, fronte aos supremos intereses da patria e do pobo español, todo interese persoal.

Non cesedes ata alcanzar a xustiza social e a cultura para todos os homes de España e facede de isto o voso obxectivo primordial.

Mantende a unidade das terras de España, exaltando a rica multiplicidade das súas rexións como fonte da fortaleza da unidade da patria.

Quixera, no meu último momento, unir os nomes de Deus e de España e abrazarvos a todos para gritar xuntos, por derradeira vez, no limiar da miña morte: Arriba España! Viva España!

Francisco FRANCO. **Testamento político.** 20-11-1975 [castelán]

46. Reaccións á morte de Franco

Rafael Alberti, poeta, militante do PCE: *Naqueles días, eu estaba en Roma, pero como Franco xa morrera varios días antes, e logo resultou que non morrera, o día que morreu xa estabamos fartos de brindar con champán e non tiñamos máis ganas de brindar. Era unha gran alegría pensar que se podía volver a España, que acabara o exilio. De todas maneiras, creo que ese día nos reunimos varios españois para comentar o sucedido.*

Marcelino Camacho, secretario xeral de CC OO: *Nese momento, eu estaba no cárcere de Carabanchel, onde, agás un período de tres meses, transcorreran os dez últimos anos da miña vida. A pesar de que tiñamos radios camufladas, polas que seguimos a enfermidade de Franco, a noticia da morte déunola un funcionario da prisión (...). Entre os presos políticos había un ambiente de alegría, pois pensabamos na morte da ditadura e, polo tanto, na fin dos anos de cárcere e na posibilidade de volver a unha vida normal.*

Raimundo Fernández-Cuesta, presidente de Falanxe Española: *A noite que morreu Franco estaba na clínica da Paz como facía habitualmente desde que enfermou. Ao día seguinte, pasei pola capela ardente no palacio de Oriente, a render a última homenaxe (...). O resto do día non fixen nada digno de mención, nin tiven ningunha reunión política.*

Pascual Maragall, socialista: *sóubeno de madrugada pola radio. Ao día seguinte (...) pola tarde tiven unha reunión con dirixentes da que entón se chamaba Convergencia Socialista de Cataluña. O sentimento xeneralizado en Cataluña era a alegría, porque se acabara a posguerra civil, porque era a fin dunha derrota colectiva.*

Rodolfo Martín Villa, ministro na democracia: *Eu era Gobernador civil en Barcelona e realizara xa unha operación de coordinación das autoridades ás miñas ordes (...) para que todo discorreu con normalidade. Logo fun preguntado por televisión, dixeran que a gran diferenza da España do 1 de outubro de 1936 e a do 20 de novembro de 1975 era que os españois tiñamos agora unha posibilidade de entendemento e de convivencia infinitamente superiores.*

Luís Otero, comandante, fundador da UMD: *A noite que morreu Franco eu encontrábame na prisión do Hacho, en Ceuta, con meus compañeiros (...) desde o 29 de xullo de 1975. A iso da medianoite oímos un barullo no exterior da cela. Eu esper-tei sobresaltado e exclamei Morreu! Levantámonos deseguida e escoitamos a radio. Sen dúbida teño que dicir que me alegrei pola súa morte. Eu loitara para acabar coa ditadura e pensei que esta fórmula sería válida para que en España as cousas empezaran a cambiar. Pero os cambios non foron tan súbitos.*

Historia da Transición. Diario 16. 1984 [castelán]

36 Compara os derradeiros escritos de Franco cos do inicio do seu mandato. Que deduces?

37 Como valoraron a morte de Franco os testemuños seleccionados?

5. A cultura española durante o franquismo

Tras o triunfo na Guerra Civil, a imposición do nacionalcatolicismo empobreceu de tal modo as manifestacións culturais e artísticas que moitos analistas cualifican as primeiras décadas da ditadura franquista de *páramo cultural*. A situación agudizouse polo exilio de numerosos intelectuais e artistas, a depuración do sistema educativo (escolas, institutos e universidades) e das institucións culturais (academias, ateneos...), as purgas e prohibicións de libros, a represión e a imposición dunha férrea censura que afectaba a todos os ámbitos da vida. Esta pobreza cultural contrastaba fortemente coa vitalidade existente na época inmediatamente anterior considerada como a Idade de Prata da cultura española. A partir da década de 1960, a apertura internacional e o crecemento económico favoreceron un maior desenvolvemento cultural que sempre se mantivo limitado e sometido á supervisión do réxime. Na análise da cultura española durante o franquismo, cómpre diferenciar os seguintes ámbitos:

■ A cultura no exilio

A derrota na Guerra Civil levou a gran parte da intelectualidade española ao exilio. Francia, Cuba, México e Arxentina foron os principais destinos de pensadores e artistas que tomaron a decisión de marchar do seu país para poder vivir e crear en liberdade. A listaxe de nomes é moi longa e nela figuran

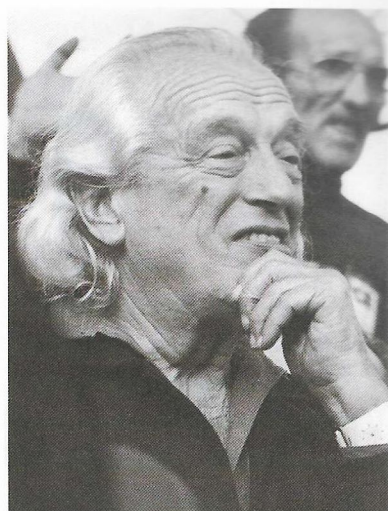
algunhas das personalidades máis destacadas da cultura da época: intelectuais (Salvador de Madariaga, Clara Campoamor, Américo Castro, Claudio Sánchez Albornoz...); literatos (Pedro Salinas, Jorge Guillén, Luis Cernuda, Juan Ramón Jiménez –que conseguiría o premio Nobel de Literatura de 1956–, Rosa Chacel, María Zambrano, Ramón J. Sender, Max Aub, Rafael Alberti, León Felipe, Margarita Nelken...); cineastas (Luis Buñuel...); músicos (Rodolfo Halffter, Pau Casals...); pintores (Pablo Picasso...). Moitos deles desenvolveron un intenso labor cultural e alcanzaron un elevado prestixio nos países de acollida, reflectindo nas súas obras unha evocación nostálxica da España perdida e a experiencia do exilio. A súa traxectoria vital veríase afectada pola dispersión xeográfica, as diferenzas ideolóxicas, o prolongado desterro e a dor que supuña o descoñecemento que sobre as súas obras existía en España.

■ A cultura oficial

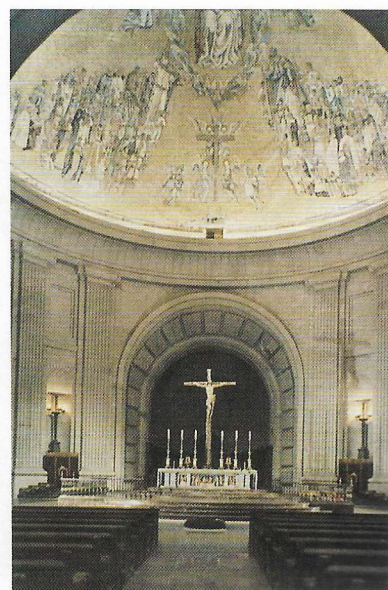
Foi a cultura empregada polo Estado como elemento de afirmación do seu poder. Manifestouse nunha multiplicidade de obras e actuacións que buscaban a exaltación dos principios defendidos polo réxime. Como medios para lograr este fin e conseguir ao mesmo tempo o control ideolóxico, cultural e estético empregáronse a censura e a propaganda a través dos medios de comunicación de masas, especialmente o NO-DO (noticiario de obrigada exhibición desde 1943 en todos os cines no que se presentaban os éxitos políticos, económicos e sociais do réxime), a prensa (con numerosos periódicos propiedade do Movemento Nacional e a da Igrexa), as emisoras de radio (obrigadas a dar as noticias oficiais) e a televisión pública (creada en 1956 e a única existente); todo elo no único idioma oficial permitido: o castelán.

Na posguerra o réxime aspirou a impor unha cultura baseada na fe e na tradición cristiá (*polo imperio da cultura vamos cara a Deus* dixo Franco en 1943 na inauguración da Cidade Universitaria de Madrid) e na exaltación da súa vitoria na Guerra Civil. O Estado franquista, emitía consignas de obrigado cumprimento, promovía obras de todo tipo exaltando os seus valores (como exemplos, o Arco da Vitoria en Madrid, o mosteiro do Val dos Caídos na Serra do Guadarrama ou a película *Raza*, con guión que adaptou o director a partir dun relato inédito escrito por Franco), reordenou as institucións culturais poñéndooas en mans de persoas afíns (por exemplo, transformando a Institución Libre de Ensinanza e a Residencia de Estudiantes no Centro Superior de Investigacións Científicas).

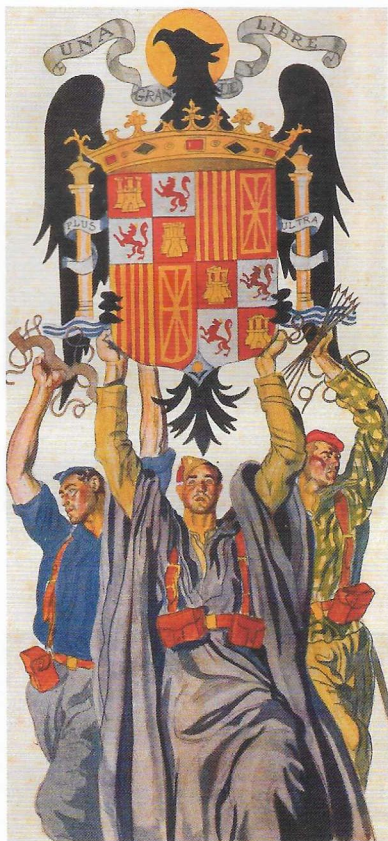
A partir da década de 1950 e sobre todo na década de 1960, a cultura oficial foi adaptándose ás novas circunstancias buscando unha imaxe de modernidade. Neste sentido adóptanse novos lemas: *Franco centinela de Occidente* fronte ao comunismo e *España es diferente* cos que se pretendía camuflar o réxime ditatorial. Ao mesmo tempo reformulouse o discurso sobre a Guerra co desenvolvemento en 1964 da campaña governamental dos XXV Años de Paz coa que se pretendía lexitimar o réxime non pola Guerra senón polas consecuencias desa guerra: a paz imposta e garantida polos vencedores. Ao longo de todo o franquismo, o réxime apoiou todas aquelas actividades culturais que exaltasen o nacionalismo españolista.

Rafael Alberti regresou do exilio en 1977.

Baixo a cúpula da igrexa do Val dos Caídos están as tumbas de Xosé Antonio Primo de Rivera e Francisco Franco.

Alegoría dos piares do Estado (C. Sáenz de Tejada).

■ Unha cultura limitada: entre a represión e a disidencia

O franquismo non conseguiu impor unha cultura totalitaria uniforme, quizais debido ás diferenzas ideolóxicas existentes entre as distintas familias (falanzistas, católicos, monárquicos, militares) que o sustentaban e que contaron con parcelas de poder. Ademais, o réxime mantivo unha certa actitude incluída con todas aquelas manifestacións culturais que non fosen abertamente contrarias ao seu ideario, o que permitiu unha crecente diversidade.

Na posguerra, o réxime contou co beneplácito e apoio de diferentes intelectuais (Dionisio Ridruejo, Eugenio D'Ors, Gregorio Marañón), escritores (Agustín de Foxá, José María Pemán, Rafael Sánchez Mazas, Enrique Jardiel Poncela, Alfonso Paso, Gonzalo Torrente Ballester, Camilo José Cela), pintores (Carlos Sáenz de Tejada, Fernando Álvarez de Sotomayor), cineastas (José Luis Sáenz de Heredia, Juan de Orduña) que desenvolveron as súas obras iniciais militando no ideario falanzista ou conservador, aínda que despois algúns deles evolucionaron cara a diferentes posicións. Tamén neses anos, intelectuais e artistas das xeracións anteriores que permaneceron en España no chamado exilio interior (Vicente Aleixandre...) ou que foron retornando (Ortega y Gasset, Salvador Dalí, Miró...) mantivéronse entre o silencio, a disidencia ou a colaboración.

As manifestacións culturais fóronse diversificando a partir da década de 1960. Diversos autores e intelectuais abandonaron a cultura triunfalista oficial e optaron por unha visión á marxe ou ideoloxicamente oposta aos valores oficiais movéndose entre o realismo social ou a angustia existencial (Miguel Delibes, Rafael Sánchez Ferlosio, Carmen Martín Gaité, Blas de Otero...) e o crecente compromiso ideolóxico de esquerdas (Gabriel Celaya, Alfonso Sastre...). As protestas universitarias, iniciadas en 1956 e incrementadas a partir de 1965, amosaron a crecente ruptura entre o réxime e o mundo cultural. Na década de 1960, as novas xeracións desenvolveron actitudes máis innovadoras e vangardistas (Luis Martín-Santos, Gil de Biedma, Juan Benet, Chillida, Tapies...). A pesar da crecente apertura e modernidade, as expresións culturais mantivéronse sempre limitadas pola

censura, sobre todo nos aspectos relacionados coa moralidade católica e os principios e institucións do réxime; no entanto, escritores, cineastas (como Berlanga) e publicacións periódicas (como a revista satírica *La Codorniz* ou o diario *Madrid*) burlaron a censura, converténdose en referentes culturais.

Paralelamente existiu unha abundante subcultura de consumo de masas, carente de preocupacións políticas e intelectuais pero de gran popularidade e difusión como *los tebeos*, as novelas do oeste (Marcial Lafuente Estefanía), a novela rosa (Corín Tellado), os seriais radiofónicos, o periódico de sucesos *El Caso* ou as revistas do corazón que eran a vía de divertimento evasivo e favorecían a desmobilización política.

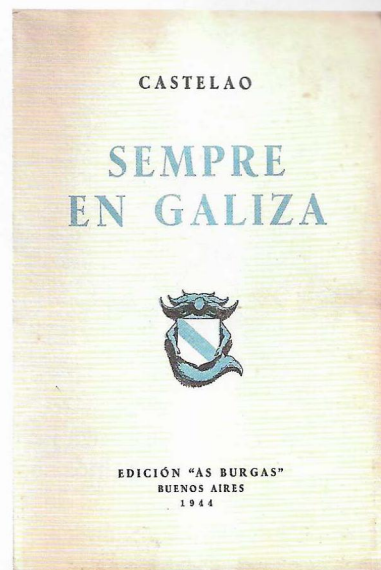

A película *Bienvenido Mister Marshall* (Luis G. Berlanga, 1952) escapou da censura posiblemente porque os censores non captaron a dura crítica que se agocha baixo a ironía e os aspectos folclóricos.

■ A longa noite de pedra en Galicia

Este título dunha obra de Celso Emilio Ferreiro reflicte con claridade a falta de liberdade e a represión que padeceu a cultura galega durante o franquismo. O triunfo da sublevación militar en 1936 supuxo a creba da cultura galega. Unha boa parte dos intelectuais e artistas galegos marcharon cara ao exilio en México e Arxentina. Bos Aires converteuse no maior foco de resistencia do galeguismo cultural e político e alí foron editadas obras básicas como *Sempre en Galiza*, de Castelao, *Fardel de exiliado* de Luís Seoane, *Lonxe* de Lorenzo Varela ou *A esmorga* de Eduardo Blanco Amor. En París a coruñesa María Casares converterase nunha das mellores actrices dramáticas de Francia.

No interior, a lingua galega sufriu unha forte postergación durante todo o franquismo sufrindo un considerable desprestixio por parte das institucións e na escola. A partir de 1950 comezou a recuperación cultural e literaria do galego grazas, en gran medida, á fundación da editorial Galaxia. En 1963 estableceuse o Días das Letras Galegas, xurdindo tamén nesa década diversas asociacións culturais (O Facho na Coruña, O Galo en Santiago...) que contribuíron ao espallamento da cultura de Galicia.

Consello da editorial Galaxia, fundada en 1950 por Francisco Fernández del Riego, Xaime Isla e Ramón Piñeiro.

38 Que elementos condicionaron a cultura oficial do franquismo? Por que falaba Celso Emilio Ferreiro da *longa noite de pedra*?